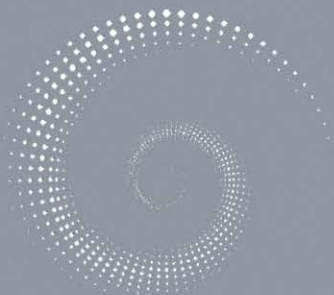

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 8

ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Σεπτέμβριος 2025

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

ΑΡΘΡΟ 8

Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν.

ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλαχόπουλος Σπ./Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 4η έκδ., 2017· Γιαννόπουλος Κ., Σημείωμα στην ΑΠ (Γ' Πολ.) 1740/2007, ΕΠολΔ 2008, σελ. 84 επ· Γιαννόπουλος Π., Η υποχρεωτική προδικασία διαμεσολάβησης υπό το Ν. 4512/2018 – Ερμηνευτικά ζητήματα υπό το πρίσμα του δικονομικού δικαίου: μια πρώτη καταγραφή, Αρμ 2018, σελ. 1 επ· Γιαννόπουλος Π., Σχόλιο στην ΑΠ (Ολ Διοικητική) 34/2018, ΕΠολΔ 2018, σελ. 287 επ· Γιαννόπουλος Π., Διαμεσολάβηση και Πολιτική Δίκη. Συμβολή στην ερμηνεία του Ν. 4640/2019, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020· Γιαννοπούλου Ζ., Η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τη Διαμεσολάβηση-Ανταπόκριση από Σιγκαπούρη, Διδ 2019, σελ. 309 επ· Γρίβας Γ., Επίδραση της Τεχνητής Νοημοσύνης στην αρχή του νομίμου δικαστή, σε: Ε. Στυλιανίδης (επ.) Τεχνητή Νοημοσύνη. Ανθρώπινα Δικαιώματα, Δημοκρατία & Κράτος Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 204 επ· Δαγτόγλου Π., Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 4η έκδ., 2012· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζ., Γενική Θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018· Καλαβρός Κ., Δίκαιο της διαιτησίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011· Καλαβρός Κ., Θεμελιώδη ζητήματα του δικαίου της διαιτησίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2η έκδ., 2011· Κλουδά Ε., Η Πρότυπη δίκη ως σύγχρονο μοντέλο δίκης. Θεμελιώδεις αρχές, όροι και προϋποθέσεις για την επιτάχυνση της απονομής δικαιοσύνης, για μια δίκαιη πρότυπη δίκη, σε: ΤΤ 50 χρόνια ΤΔΔ, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 561 επ· Κονδύλης Β., Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007· Κονδύλης Β., σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 187 επ· Κονδύλης Β., σε: Ε. Βενιζέλος, Το Ελληνικό Σύνταγμα, τόμ. 1, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2025, σελ. 472 επ· Κουβαράς Η., σε: Σπ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 154 επ· Κουτνατζής Σ.-Ι., Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019· Κωνσταντινάκος Ν., Το «νέο» δίκαιο της διαμεσολάβησης – Ο ν. 4640/2019 (άρθ. 1-31, 33 και 44), ΕΠολΔ 2020, σελ. 484 επ· Μαγκάκης Γ., Ο φυσικός και ο αφύσικος δικαστής, Δ 1980, σελ. 338 επ· Μάνεσης Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Α', Ατομικές Ελευθερίες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1982· Μήτρου Λ., Μπορεί ο αλγόριθμος

να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει & να διοικεί, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2023· Μουκίου Χ., Οι αλγόριθμοι και το διοικητικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2025· Μπέης Κ., Αρχή του αναφαίρετου νόμιμου δικαστή-ερμηνεία του άρθρου 8 του Συντάγματος, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 04.10.2022)· Μπέης Κ., Ο ισόβιος νόμιμος δικαστής και η κοινή γνώμη, ΤΤ Γ. Ράμμου, 1979, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 04.10.2022)· Μπέης Κ., Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος, σε: Κασιμάτης/Μαυριάς/Μπέης, Ερμηνεία του Συντάγματος, Τόμ. Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2η έκδ, 2003· Νίκας Ν., Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 3η έκδ., 2018· Νίκας Ν., Πολιτική Δικονομία, τόμ. 1, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2η έκδ., 2020· Πανταζόπουλος Α., Υπερνομοθετικά θεμέλια της αίτησης εξαίρεσης και αμεροληψία δικαστηρίου επί άσκησης διαδοχικώς δικαιοδοτικών καθηκόντων από τον δικαστή στην ίδια υπόθεση: με αφορμή την ΑΠ 159/2020, ΕΠολΔ 2020, σελ. 233 επ.· Πανταζόπουλος Στ., Η Εξαίρεση του Δικαστή (Συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή), Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1992· Παπανικολάου Κ., σε: Σπ. Βλαχόπουλος (επιμ.), Θεμελιώδη Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2η έκδ, 2022, σελ. 683 επ.· Παραράς Π., Το Σύνταγμα – Corpus I, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982, σελ. 174· Πετράκου Δ., Τεχνητή νοημοσύνη και δικαιοσύνη. Συνταγματική θεμελίωση, κίνδυνοι και προοπτικές, ΕφημΔΔ 2020, σελ. 653 επ.· Πλεύρης Α., Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021· Συμεωνίδης Ι., Τεχνητή Νοημοσύνη και Δικαιοσύνη, ΕφημΔΔ 2019, σελ. 462 επ.· Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993· Φιλόπουλος Π., Η χρήση των αλγορίθμων στη μετεξέλιξη του Ποινικού Δικαίου, ΕλλΔνη 2024, σελ. 1337 επ.· Φορτσάκης Θ., Διαιτησία και Διοικητικές Διαφορές, Π. Ν. Σάκκουλας, 1998· Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 5η εκδ., 2023.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	1
I. Συστηματική ένταξη	3
1. Συνταγματική ρύθμιση	3
Α. Ιστορική κατοχύρωση	3
Β. Σχετικές συνταγματικές διατάξεις	4
2. Υπερεθνικές νομικές βάσεις	5
Α. Διεθνή κείμενα	5
Β. ΕΣΔΑ	6
Γ. Δίκαιο ΕΕ	8
II. Περιεχόμενο της αρχής του νόμιμου δικαστή	10
1. Έννοια νόμιμου δικαστή	10
2. Ratio της αρχής	12
3. Φορείς – Αποδέκτες	13

4. Απόρροιες της αρχής.....	14
Α. Επιταγές	14
Β. Απαγορεύσεις.....	15
5. Το πρόβλημα των μεταβολών στην οργάνωση της δικαιοσύνης.....	16
6. Προσδιορισμός του νόμιμου δικαστή με αλγόριθμο	17
III. Νομοθετικές εξειδικεύσεις της αρχής του νόμιμου δικαστή	19
1. Στην πολιτική δικονομία (άρθ. 42-45, 109, 221 παρ.1 εδ β', 243, 300, 867-9 ΚΠολΔ)	20
2. Στη διοικητική δικονομία.....	22
3. Ο θεσμός της εξάιρεσης δικαστή	24
IV. Η ατελής πραγμάτωση της αρχής στη δικαιοδοτική πράξη	25
V. Περιορισμοί της αρχής του νόμιμου δικαστή	28
1. Η υπαγωγή διαφοράς σε εκούσια διαιτησία.....	28
Α. Χαρακτηριστικά της διαιτησίας	28
Β. Απαγόρευση της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής διαιτησίας	29
2. Η υποχρεωτική διαμεσολάβηση.....	30
VI. Η απαγόρευση των δικαστικών επιτροπών και των έκτακτων δικαστηρίων	31
1. Επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια	31
2. Έκτακτα, εξαιρετικά και ειδικά δικαστήρια.....	32

I. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

1. Συνταγματική ρύθμιση

A. Ιστορική κατοχύρωση

Η αρχή του νόμιμου ή φυσικού δικαστή συνιστά εγγύηση των καταλόγων ατομικών δικαιωμάτων από την Magna Charta του 1215 και το Bill of Rights του 1689 (I παρ. 3)¹. Στην ελληνική συνταγματική ιστορία, διάταξη για τον νόμιμο δικαστή περιελήφθη

¹ Για την προϊστορία και την ιστορική διαμόρφωση του άρθ. 8 Σ. βλ. την εξαντλητική επί του ζητήματος μονογραφία του Β. Κονδύλη, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, 2007, σελ. 14 επ.· και περαιτέρω βλ. Idem, σε: Ε. Βενιζέλος (επιμ.), *Το Ελληνικό Σύνταγμα*, τόμ. 1, 2025, σελ. 474 επ.· Idem, σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 187 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 5η έκδ., 2023, σελ. 600 επ.· Κ. Παπανικολάου, σε: Σπ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, 2η έκδ., 2022, σελ. 683 επ.· Σπ. Βλαχόπουλο/Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4η έκδ., 2017, σελ. 441 επ.· Κ. Μπένε, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», σε: Κασιμάτης/Μαυριάς/Μπένε, *Ερμηνεία του Συντάγματος*, Τόμ. Β', 2η έκδ., 2003· Idem, *Αρχή του αναφαίρετου νόμιμου δικαστή – ερμηνεία του άρθρου 8 του Συντάγματος*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 20.03.2022)· Π. Παραρά, *Το Σύνταγμα – Corpus I*, 1982, σελ. 174.

ήδη από τα επαναστατικά Συντάγματα του Άστρους (1823)², της Τροιζήνας (1827)³ και το Ηγεμονικό Σύνταγμα (1831)⁴. Υπό την (σε γενικές γραμμές) ισχύουσα διατύπωση, που ακολουθεί το βελγικό πρότυπο του 1831, η διάταξη περιελήφθη για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1844⁵ και επαναλαμβάνεται εφεξής στο σύνολο των μεταγενέστερων Συνταγμάτων: στο άρθ. 8 των Σ. του 1864⁶ και 1911, στο άρθ. 9 του Σ. του 1927, στο άρθ. 8 παρ. 1 του Σ. του 1952 καθώς και στα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα του 1968 (άρθ. 12 παρ. 1) και του 1973 (άρθ. 12 παρ. 1). Μέχρι το Σύνταγμα του 1975 η κατοχύρωση της αρχής του νόμιμου δικαστή παρίστατο ακόμα πιο σημαντική, καθόσον στις συναφείς διατάξεις έβρισκε έρεισμα εν γένει το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια⁷. Στο ισχύον Σύνταγμα, το άρθρο 8 παρ. 1 διασφαλίζει το ατομικό διαδικαστικό δικαίωμα⁸ στον φυσικό ή νόμιμο δικαστή και παράλληλα συνταγματική θεσμική εγγύηση απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία και απονομή της δικαιοσύνης⁹, η οποία δηλώνεται ιδίως μέσα από την αναφορά σε αρχή του νόμιμου δικαστή¹⁰.

Β. Σχετικές συνταγματικές διατάξεις

- 2 Το άρθρο 8 Σ. συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια (άρθ. 20 παρ. 1). Αν και ίσως πιο «στοιχειώδης» στη διατύπωσή του σε σχέση με το τελευταίο, η κανονιστική εμβέλεια του άρθ. 8 Σ. εκτείνεται σε πλήθος ορ-

² «Νόμος της Επιδαύρου», άρθ. Ι': «κανένας δεν δύναται να βιασθή να διαφύγη το ανήκον κριτήριο» και ΙΑ': «κανένας δεν δύναται να αποφύγη το ανήκον κριτήριο».

³ Άρθρο 22: «κανείς δεν δύναται ν' αποφύγη το ανήκον δικαστήριο, ουδέ να εμποδισθή από το να καταφύγη εις αυτό», 138: «Δικαστικά επιτροπαί ή Δικαστήρια έκτακτα απαγορεύονται εις το εξής» και 139: «Συγχωρείται εις τους Έλληνας να δικάζονται δι' αιρετοκρισίας εκκλητώς και ανεκκλητώς».

⁴ Άρθρο 285: «Άλλου είδους δικαστήρια εξαιρετικά ή έκτακτα, ή επιτροπαί δικαστικά, δέν εμπορούν επ' ουδενί λόγω να συστηθώσιν εις το εξής» και 286: «Δεν εμπορούν να εμποδισθώσι ποτέ οι Έλληνες απο του να δικάζονται δι' όλας τας διαφοράς των, εκτός των εγκληματικών, δι' αιρετοκρισίας, εκλεγομένων των αιρετών Κριτών από αμφοτέρα τα διαφερόμενα μέρη».

⁵ Άρθρο 89: «Ουδείς αφαιρείται άκων του παρά του Νόμου ωρισμένου εις αυτόν Δικαστού· όθεν δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια υφ' οποιοδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συστηθώσιν».

⁶ Άρθρο 8: «Ουδείς αφαιρείται άκων του παρά του νόμου ωρισμένου εις αυτόν δικαστού» και 91: «Δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια, υφ' οποιονδήποτε όνομα, δέν επιτρέπεται να συστηθώσιν».

⁷ Σ.-Ι. Κουτνατζής, *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου*, 2019, σελ. 8-9.

⁸ ΑΠ Ολ. Ποιν. 1/1996.

⁹ ΣτΕ Ολ 2153/1993, Ολ 759/2018· Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 446· Τζ. Ηλιοπούλου-Στράγγα, *Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων*, 2018, σελ. 135· Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Α', *Ατομικές Ελευθερίες*, 1982, σελ. 213.

¹⁰ Κ. Χρυσόγονος, ό.π., σελ. 600· Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 683.

γανωτικών ζητημάτων και επιμέρους δικονομικών κανόνων¹¹. Ως εκ τούτου, η αρχή του νόμιμου δικαστή συνδέεται με τους θεμελιώδεις συνταγματικούς κανόνες που διέπουν τη λειτουργία της δικαιοσύνης, οι οποίοι κατοχυρώνονται στα άρθρ. 26 παρ. 3 εδ. α' (Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια), 87 παρ. 1 (λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία δικαστών), 94 παρ. 2 (δικαιοδοσία διοικητικών και πολιτικών δικαστηρίων) και 96 παρ. 2 Σ.¹². Τέλος στο άρθρ. 48 παρ. 1 Σ. προβλέπεται η αναστολή της ισχύς του άρθρ. 8 Σ. σε περίπτωση κατάστασης πολιορκίας¹³.

2. Υπερεθνικές νομικές βάσεις

Α. Διεθνή κείμενα

Σε υπερεθνικό επίπεδο, η αρχή του νόμιμου δικαστή κατοχυρώνεται στα άρθρα 8 και 3 10 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ¹⁴ και στο άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)¹⁵. Σημαντικό προηγούμενο σε σχέση με την εμβέλεια της αρχής θέτει η γνωστή απόφαση του Supreme Court της 29ης.06.2006, *Hamdan v. Rumsfeld*¹⁶, με την οποία είχε κριθεί

¹¹ Βλ. κατωτ. υπό ΙΙΙ και ΙV, πρβλ. ΣτΕ 1370/2019: «η δικαιοδοσία αποτελεί προϋπόθεση για να αποφανθεί το δικαστήριο επί της υποθέσεως, δεν νοείται δε ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων δικαίου αν η εκάστοτε υπόθεση, ο εκάστοτε διάδικος δεν δικάζεται από το όργανο που έχει εκ των προτέρων, κατά το Σύνταγμα και το νόμο, την πραγματική εξουσία να τον δικάσει, το φυσικό του δικαστή».

¹² «Μπορεί με νόμο: α) να ανατεθεί σε αρχές που ασκούν αστυνομικά καθήκοντα η εκδίκαση αστυνομικών παραβάσεων που τιμωρούνται με πρόστιμο, β) να ανατεθεί σε αρχές αγροτικής ασφάλειας η εκδίκαση των σχετικών με τους αγρούς πταισμάτων και των ιδιωτικών διαφορών που απορρέουν από αυτά».

¹³ Βλ. όμως την κριτική που έχει ασκηθεί ως προς τη δυνατότητα αναστολής του άρθρ. 8 Σ. ενδ. από Κ. Μπέν, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 48· και Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1993, σελ. 478.

¹⁴ Άρθρο 8: «Καθένας έχει δικαίωμα να ασκεί αποτελεσματικά ένδικα μέσα στα αρμόδια εθνικά δικαστήρια κατά των πράξεων που παραβιάζουν τα θεμελιακά δικαιώματα τα οποία του αναγνωρίζουν το Σύνταγμα και ο νόμος» και 10: «Καθένας έχει δικαίωμα, με πλήρη ισότητα, να εκδικάζεται η υπόθεσή του δίκαια και δημόσια, από δικαστήριο ανεξάρτητο και αμερόληπτο, που θα αποφασίσει είτε για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, είτε, σε περίπτωση ποινικής διαδικασίας, για το βάσιμο της κατηγορίας που στρέφεται εναντίον του».

¹⁵ «[...] Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια και δημόσια από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει συσταθεί με νόμο [...]».

¹⁶ "It is not evident why the danger posed by international terrorism, considerable though it is, should require, in the case of Hamdan's trial, any variance from the courts-martial rules. The absence of any showing of impracticability is particularly disturbing when considered in light of the clear and admitted failure to apply one of the most fundamental protections afforded not just by the

ως αντίθετη προς υπέρτερης τυπικής ισχύος κανόνες η σύσταση στρατιωτικών επιτροπών για τους κρατούμενους στο Guantanamo Bay κατά τη διάρκεια του πολέμου κατά της τρομοκρατίας¹⁷. Περαιτέρω, ζητήματα προς την αρχή εγείρει, κατά μία άποψη, η δημιουργία ex post και ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων για την πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα¹⁸.

Β. ΕΣΔΑ

- 4 Σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης, η αρχή του νόμιμου δικαστή βρίσκει έρεισμα στο άρθ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ¹⁹, απηχώντας κοινό ευρωπαϊκό συνταγματικό κανόνα²⁰ καθόσον δικαστήριο που δεν θεσπίζεται νόμιμα στερείται της αναγκαίας νομιμοποίησης για την επίλυση των διαφορών σε μια δημοκρατική κοινωνία²¹. Η φράση «*νομίμως λειτουργούν*» δικαστήριο στο κείμενο της Σύμβασης συμπίπτει εν πολλοίς με την προβλεπόμενη στο άρθ. 8 παρ. 1 Σ. αναφορά σε «*δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος*»²², αν και κατά μία άποψη, η Σύμβαση παρέχει ευρύτερη προστασία στο μέτρο που κατοχυρώνει την εκδίκαση της διαφοράς όχι μόνο από δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα αλλά και

Manual for Courts-Martial but also by the UCMJ itself: The right to be present", διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 20.03.2022).

¹⁷ Βλ. συναφώς Β. Κονδύλη, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 24, 330, 501.

¹⁸ Ibidem, παρ. 503.

¹⁹ «Πάν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως...»

²⁰ Βλ. άρθ. 101 του γερμανικού Θεμελιακού Νόμου της Βόννης του 1949: «1. Απαγορεύονται τα εξαιρετικά δικαστήρια. Κανένας δεν αφαιρείται από το νόμιμο δικαστή του. 2. Δικαστήρια ειδικής δικαιοδοσίας ιδρύονται μόνο με νόμο», άρθ. 25 παρ. 1 του ιταλικού Συντάγματος του 1948: «Κανένας δεν μπορεί να στερηθεί το φυσικό δικαστή του, που ήδη έχει οριστεί από το νόμο», άρθ. 24 παρ. 1 και 2: «1. Όλοι έχουν το δικαίωμα παροχής αποτελεσματικής προστασίας από τους δικαστές και τα δικαστήρια, ώστε να μπορούν να ασκούν τα δικαιώματα και τα έννομα συμφέροντά τους. Σε καμιά περίπτωση δεν επιτρέπεται η άρνηση αυτής της προστασίας. 2. Όλοι έχουν επίσης το δικαίωμα να προσφεύγουν στον τακτικό δικαστή, που έχει προκαθοριστεί από το νόμο [...]», του ισπανικού Συντάγματος του 1978 και άρθ. 8: «Κανένας δεν μπορεί να στερηθεί χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του ορίζει ο νόμος» και 94: «Κανένα δικαστήριο και κανένα δικαιοδοτικό όργανο δεν μπορεί να ιδρυθεί παρά δυνάμει νόμου. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν» του ισχύοντος βελγικού Συντάγματος του 1831.

²¹ ΕΔΔΑ, *Lavents κατά Λετονίας*, αρ. 58442/00, 28.11.2002, σκ. 114.

²² Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 44.

αμερόληπτα²³. Η ανωτέρω φράση της ΕΣΔΑ ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ ότι αναφέρεται όχι απλώς σε δικαστήριο που έχει ιδρυθεί από το νόμο ("tribunal established by law"), αλλά σε συμφωνία με αυτόν ("tribunal established in accordance with the law")²⁴.

Η προσθήκη της ανωτέρω φράσης στο κείμενο της διάταξης είχε ως σκοπό να αποτρέψει την οργάνωση του δικαστικού συστήματος κατά τη διακριτική ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας και να διασφαλίσει ότι η οργάνωση θα διέπεται από νόμο θεσπιζόμενο από τη νομοθετική εξουσία κατά τρόπο σύμφωνο προς τους κανόνες που διέπουν την άσκηση της αρμοδιότητάς της²⁵. Βεβαίως, το ΕΔΔΑ, αυτοπεριοριζόμενο σε οριακό έλεγχο των εθνικών διατάξεων που διέπουν την αρμοδιότητα των δικαστικών οργάνων, θεωρεί συμβατή με τη Σύμβαση την ύπαρξη στον ευρωπαϊκό χώρο διαφορετικών συστημάτων επιλογής και διορισμού δικαστών, συμπεριλαμβανομένου του διορισμού από την εκτελεστική ή νομοθετική λειτουργία²⁶, υπό τη λειτουργική προϋπόθεση ότι δεν καταλείπονται περιθώρια επιρροής ή άσκησης πίεσης στους λειτουργούς κατόπιν ανάληψης των καθηκόντων τους²⁷.

Απνηχώντας την αρχή του κράτους δικαίου, η φράση «*νομίμως λειτουργούν*» δικαστήριο δεν αφορά μόνον τη νομική βάση που ιδρύει το δικαστήριο και τη διαδικασία διορισμού των δικαστών²⁸, αλλά και τη σύνθεση της έδρας του σε κάθε υπόθεση²⁹, καθώς και κάθε άλλη διάταξη του εσωτερικού δικαίου της οποίας η μη τήρηση καθιστά μη

²³ Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 447.

²⁴ ΕΔΔΑ, *Jenžta Mocanu*, αρ. 11770/08, 17.03.2014, σκ. 37.

²⁵ ΕΔΔΑ, *Ástráðsson v. Iceland*, αρ. 26374/18, 01.12.2020, σκ. 214 και τις εκεί παραπομπές.

²⁶ Όπως επισημαίνεται, το άρθρ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δεν απαιτεί συμμόρφωση με οιοδήποτε συνταγματική αντίληψη όσον αφορά τα επιτρεπτά όρια αλληλεπίδρασης των εξουσιών, αλλά, σύμφωνα με το Δικαστήριο ένας ορισμός βαθμός αλληλεπίδρασης τους είναι όχι μόνο αναπόφευκτος αλλά και αναγκαίος, βλ. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá*, αρ. 55391/13, 57728/13 και 74041/13, 06.11.2018, σκ. 144.

²⁷ ΕΔΔΑ, *Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας/Ερζεγοβίνης*, αρ. 2312/08 και 34179/08, 18.07.2013 σκ. 49· *Ástráðsson v. Iceland*, ό.π., σκ. 230: "*the Court is well aware that there are varying judicial appointment systems across Europe, and the mere fact that the executive, in particular, has decisive influence on appointments –as is the case in many States Parties, where the restraints on executive powers by legal culture and other accountability mechanisms, coupled with a long-standing practice of selecting highly qualified candidates with an independent state of mind, serve to preserve the independence and legitimacy of the judiciary– may not as such be considered to detract from the characterization of a court or tribunal as one established 'by law'*".

²⁸ ΕΔΔΑ, *Ástráðsson κατά Ισλανδίας*, αρ. 26374/18, 12.03.2019, σκ. 98.

²⁹ ΕΔΔΑ, *Richert κατά Πολωνίας*, αρ. 54809/07, 25.10.2011, σκ 43· και *Ezgeta κατά Κροατίας*, αρ. 40562/12, 07.09.2017, σκ. 38.

νόμιμη τη συμμετοχή ενός ή περισσότερων δικαστών στην εξέταση της υπόθεσης, στις οποίες συγκαταλέγονται κατ' εξοχήν οι σχετικές με την ανεξαρτησία και την αμεροληψία των μελών του οικείου δικαστηρίου διατάξεις³⁰. Η κανονιστική της εμβέλεια δεν περιλαμβάνει άλλωστε μόνο τους κανόνες που ρυθμίζουν ευθέως την αρμοδιότητα του δικαστηρίου, αλλά και εκείνους που μπορεί να έχουν έμμεσα αποτελέσματα στη σύνθεση του δικαστηρίου σε συγκεκριμένη υπόθεση³¹.

- 7 Περιπτωσιολογικά, στη νομολογία του ΕΔΔΑ η παράβαση της αρχής του νόμιμου δικαστή έχει εξετασθεί από τη σκοπιά της υπέρβασης δικαιοδοσίας από το επιλαμβανόμενο δικαστήριο³², της ανάθεσης υπόθεσης σε συγκεκριμένο δικαστή ή δικαστήριο³³, της αντικατάστασης δικαστή χωρίς τη συνδρομή αποχρώντος λόγου προβλεπόμενου στις εθνικές διατάξεις³⁴, της σιωπηρής ανανέωσης της θτείας των δικαστών για αόριστο χρόνο μετά τη λήξη της νόμιμης θτείας τους³⁵, της εκδίκασης υπόθεσης από δικαστήριο συγκροτούμενο από αποκλεισμένα βάσει νόμου μέλη³⁶, της συμμετοχής στο δικαστήριο ενόρκων παρά την απουσία νομικής βάσης στο εσωτερικό δίκαιο³⁷, του ύψους των καθοριζόμενων δικαστικών εξόδων³⁸ κ.ά.

Γ. Δίκαιο ΕΕ

- 8 Τέλος, σε ενωσιακό επίπεδο, η αρχή κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της ΕΕ³⁹ που θεσπίζει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής

³⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, *Biagioli κατά Αγίου Μαρίνου*, αρ. 64735/14, 08.07.2014, σκ. 72 έως 74· και *Pasquini κατά Αγίου Μαρίνου*, αρ. 50956/16, 02.05.2019, σκ. 100 και 101 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

³¹ ΕΔΔΑ, *Ástráðsson v. Iceland*, αρ. 26374/18, ό.π., σκ. 224.

³² ΕΔΔΑ, *Coëme κλη κατά Βελγίου*, αρ. 32492/96, 22.06.2000, σκ. 107-109· *Sokurenko and Strygun*, αρ. 29458/04 και 29465/04, 11.12.2006, σκ. 26-28.

³³ ΕΔΔΑ, *Richert*, ό.π., σκ. 41-57, *Pasquini κατά Αγίου Μαρίνου*, ό.π., σκ. 103 και 107· *Chim και Przywieczerski κατά Πολωνίας*, αρ. 36661/07 και 38433/07, σκ. 138-42, 12.07.2018.

³⁴ ΕΔΔΑ, *Kontalexis κατά Ελλάδος*, αρ. 59000/08, 28.11.2011, σκ. 42-44.

³⁵ ΕΔΔΑ, *Oleksandr Volkov κατά Ουκρανίας*, αρ. 21722/11, 27.05.2013, σκ. 152-56.

³⁶ ΕΔΔΑ, *Lavents*, ό.π., σκ. 115.

³⁷ ΕΔΔΑ, *Posokhon κατά Ρωσίας*, αρ. 63486/00, 04.06.2003, σκ. 39-44.

³⁸ ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, αρ. 6289/73, 09.10.1979.

³⁹ Ως γνωστόν, η έννοια και η εμβέλεια του Χάρτη είναι, δυνάμει του άρθρου 52 παρ. 3 αυτού, ίδιες με εκείνες που του αποδίδει η ΕΣΔΑ, εξ ου και το ΔΕΕ οφείλει να ερμηνεύει το άρθρο 47, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται επίπεδο προστασίας σύμφωνο με εκείνο που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου βλ. ΔΕΕ, συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-585/18, C-624/18 και C-625/18, Α. Κ. κ.λπ.,

και αμερόληπτου δικαστηρίου⁴⁰. Στη νομολογία του ΔΕΕ, η αρχή του νόμιμου δικαστή συνδέεται αδιάσπαστα με τις επιταγές ανεξαρτησίας και αμεροληψίας της δικαιοσύνης στην εξασφάλιση των οποίων και αποσκοπεί, ιδίως έναντι της εκτελεστικής⁴¹. Οι επιταγές αυτές επιβάλλουν την ύπαρξη κανόνων, ιδίως όσον αφορά τη σύνθεση του δικαιοδοτικού οργάνου, τον διορισμό των μελών του, τη διάρκεια της θητείας τους και τους λόγους εξαιρέσεως ή παύσεώς τους, ώστε οι πολίτες να μην έχουν καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τη στεγανότητα του εν λόγω οργάνου έναντι των εξωτερικών στοιχείων και ως προς την ουδετερότητά του έναντι των αντιπαρατιθέμενων συμφερόντων⁴². Η παράβαση των διατάξεων που διέπουν τον διορισμό, τη συγκρότηση και τη σύνθεση των δικαστικών οργάνων καθιστά τον δικαστή μη νόμιμο κατά την έννοια του άρθ. 47 ΧΘΔ⁴³.

Ειδικότερα κατά τον ορισμό δικαστών παρίσταται αναγκαίο να διασφαλίζεται ότι οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και οι όροι της διαδικασίας για την έκδοση των σχετικών αποφάσεων δεν καταλείπουν περιθώρια αμφιβολιών όσον αφορά τους διορισθέντες δικαστές⁴⁴. Αντίστοιχα, παραβίαση του άρθ. 47 του ΧΘΔ θεωρήθηκε σε πρόσφατη, ευρείας δημοσιότητας, απόφαση, η μείωση (κατά πέντε έτη) του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης των εν ενεργεία δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας, μέτρο το οποίο εφαρμόσθηκε, κατά άμεσο τρόπο στην περίπτωση περίπου του ενός τρίτου των εν ενεργεία μελών του, όπως επίσης περαιτέρω η παροχή στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας διακριτικής ευχέρειας να παρατείνει την ενεργό δικαστική υπηρεσία των δικαστών του εν λόγω δικαστηρίου πέραν του νέου ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης⁴⁵. Τυχόν πλημμέλειες κατά τον διορισμό των δικαστών εντός του οικείου δικαστικού συστήματος συνιστούν πάντως παράβαση του άρθ. 47 του ΧΘΔ, μόνο όταν είναι τέτοιας φύσεως και σοβαρότητας ώστε να δημιουργείται πραγματικός κίνδυνος να μπορούν άλλες εξουσίες, ιδίως η εκτελεστική, να ασκήσουν αδικαιολόγητη διακριτική εξουσία

19.11.2019, σκ. 118 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

⁴⁰ «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο».

⁴¹ ΓΔ (ανααιρετικό τμήμα), T-639/16, FV κατά Συμβουλίου, 23.01.2018.

⁴² ΔΕΕ, συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-542/18 RX-II και C-543/18 RX-II, Simpson κατά Συμβουλίου και ΗG κατά Επιτροπής, 26.03.2020, σκ.71.

⁴³ ΓΔ (ανααιρετικό τμήμα), T-639/16, FV κατά Συμβουλίου, 23.01.2018.

⁴⁴ Πρβλ. ΔΕΕ, Α. Κ. κ.λπ., ό.π., σκ. 120, 123 και 134.

⁴⁵ ΔΕΕ, C-619/18, Επιτροπή κατά Πολωνίας, 24.06.2019, σκ. 86.

θέτοντας σε κίνδυνο την ακεραιότητα του αποτελέσματος στο οποίο οδηγεί η διαδικασία διορισμού και δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό εύλογη αμφιβολία στους πολίτες ως προς την ανεξαρτησία και την αμεροληψία του ή των οικείων δικαστών, όπερ συμβαίνει οσάκις πρόκειται για θεμελιώδεις κανόνες που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της θέσπισης και της λειτουργίας του εν λόγω δικαιοδοτικού συστήματος⁴⁶.

- 11 Τέλος, θεμελιώδη διάσταση του άρθρ. 47 αποτελεί και η προβλεψιμότητα ως προς το δικαστήριο στο οποίο υπάγεται ορισμένη διαφορά⁴⁷. Σε περιπτώσεις που διαφορές σχετικές με την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης μεταφέρονται από εθνική διάταξη στην αποκλειστική αρμοδιότητα οργάνου που δεν αποτελεί ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης επιβάλλει την εξέταση των εν λόγω διαφορών από δικαιοδοτικό όργανο το οποίο πληροί τις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας και το οποίο θα ήταν αρμόδιο στον οικείο τομέα εάν η αρμοδιότητά του δεν αποκλειόταν βάσει της εν λόγω διάταξης⁴⁸.

II. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΜΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

1. Έννοια νόμιμου δικαστή

- 12 Η αρχή του φυσικού δικαστή κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 Σ. ως ατομικό δικαίωμα και αποτελεί σύναμμα θεμελιώδη δικονομική αρχή της δικαστικής οργάνωσης και της δικαιοδοτικής λειτουργίας⁴⁹. Οι καταβολές της αρχής του νόμιμου δικαστή εντοπίζονται στην ποινική δίκη, ως συμπλήρωμα και εγγύηση της προσωπικής ασφάλειας του κατηγορουμένου, ωστόσο βρίσκει πλέον αναμφισβήτητη εφαρμογή σε όλους τους δικαιοδοτικούς κλάδους⁵⁰. Αν και η διατύπωση της διάταξης [«[...]δεν στερείται[...]»] παραπέμπει σε αμυντικό δικαίωμα είναι κατανοητό ότι δεν νοείται στέρηση του δικαστή χωρίς να έχει προηγηθεί ο προσδιορισμός αυτού από το νόμο⁵¹.
- 13 Νόμιμος ή φυσικός δικαστής, κατά τον ισοδύναμο εννοιολογικά όρο⁵², είναι αυτός που προβλέπεται από νόμο που καθορίζει τη δικαιοδοσία, την αρμοδιότητα και τη σύνθε-

⁴⁶ C-542/18 *RX-II* και C-543/18 *RX-II*, ό.π., σκ. 75.

⁴⁷ ΔΕΚ, C-281/02, *Owusu*, 14.12.2005, σκ. 42.

⁴⁸ ΔΕΕ (μειζ. συνθ.), C-585/18, C-624/18, C-625/18, ό.π.

⁴⁹ ΣΤΕ 1706/2023.

⁵⁰ Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 442· Π. Παραράς, *Το Σύνταγμα – Corpus I*, ό.π., σελ. 174.

⁵¹ Πρβλ. Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 683.

⁵² Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 4.

ση του δικαστηρίου κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο⁵³. Ως νόμος νοείται όχι μόνο ο θεσπιζόμενος από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αλλά και οποιαδήποτε κανονιστική πράξη οργάνων της Διοίκησης εκδιδόμενη κατά νομοθετική εξουσιοδότηση⁵⁴. Στην πράξη, τέτοιο νόμο αποτελούν αφενός οι, νομοθετικά βεβαίως θεσπισμένες, οικείες δικονομικές διατάξεις και αφετέρου οι κανονισμοί εσωτερικής λειτουργίας των δικαστηρίων⁵⁵. Το άρθρο 8 Σ. εναρμονίζεται βεβαίως πρακτικά με άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως το άρθρο 94 παρ. 3 Σ. που προβλέπει τη δυνατότητα αποκλίσεων από το σύστημα κατανομής των δικαιοδοσιών⁵⁶.

Οι σύγχρονες, ραγδαίες εξελίξεις στο πεδίο της τεχνητής νοημοσύνης εγείρουν ζητήματα ως προς την ίδια τη φυσική υπόσταση του δικαστή⁵⁷. Στον παρόντα τουλάχιστον χρόνο, δεν νοείται η πλήρης αντικατάσταση των φυσικών δικαστών από αυτοματοποιημένα συστήματα λήψης αποφάσεων. Το δικαιοδοτικό έργο δεν εξαντλείται απλώς στην κατάταξη των πραγματικών περιστατικών σε επιμέρους κατηγορίες, αλλά συνδέεται με τη συνείδηση και την αντίληψη περί ηθικής του φυσικού δικαστή οφείλει δε να καταλήγει σε απολύτως εξατομικευμένες κρίσεις⁵⁸. Εξάλλου, η ανθρώπινη εφαρμογή του δικαίου αποτελεί παραδοσιακά εγγύηση για τη συνεχή αμφισβήτηση των νομικών καθεστώτων, καθόσον μέσα από την κριτική εντοπίζεται η ανάγκη για νομοθετική αλλαγή⁵⁹. Η αμφισβήτηση υφιστάμενων παραδοχών, λ.χ. της νομολογίας, φαίνεται προς το παρόν να αποτελεί ανθρώπινο χαρακτηριστικό και ικανότητα. Η αρχή του φυσικού δικαστή αναμένεται όμως να δοκιμαστεί στο ορατό μέλλον λόγω της υποστήριξης του δικαιοδοτικού έργου με εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης σε τέτοιο βαθμό⁶⁰ που η τελι-

⁵³ Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 442.

⁵⁴ Ibidem· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 196· Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, 4η έκδ., 2012, παρ. 1539· Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 689.

⁵⁵ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., παρ. 1.

⁵⁶ «Σε ειδικές περιπτώσεις και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια».

⁵⁷ Πρβλ. Γ. Ζέκο, *Τεχνητή νοημοσύνη & ανταγωνισμός*, 2024, σελ. 132.

⁵⁸ Γ. Γρίβας, «Επίδραση της Τεχνητής Νοημοσύνης στην αρχή του νομίμου δικαστή», σε: Ε. Στυλιανίδης (επιμ.), *Τεχνητή Νοημοσύνη. Ανθρώπινα Δικαιώματα, Δημοκρατία & Κράτος Δικαίου*, 2025, σελ. 204 επ. [207].

⁵⁹ Π. Φιλόπουλος, *Η χρήση των αλγορίθμων στη μετεξέλιξη του Ποινικού Δικαίου*, ΕλλΔνη 2024, σελ. 1337 επ.

⁶⁰ Βλ. συναφώς Χ. Μουκίου, *Οι αλγόριθμοι και το διοικητικό δίκαιο*, 2025, ιδίως σελ. 241 επ· Λ. Μήτρου, *Μπορεί ο αλγόριθμος να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει & να*

κή κρίση, αν και εκφερόμενη τυπικά από φυσικό πρόσωπο, θα προσδιορίζεται εν τοις πράγμασι από τα εν λόγω εργαλεία καθοριστικά, κατά τρόπο σχεδόν ντετερμινιστικό.

2. Ratio της αρχής

- 15 Το άρθρο 8 Σ. αποβλέπει προεχόντως στην κατοχύρωση της ανεξαρτησίας του δικαστή, «έναντι των "προϊσταμένων" του, καθώς και έναντι ενδεχομένων κυβερνητικών πιέσεων, κατά τρόπον ώστε, η ευσυνείδητη εμμονή στην αμερόληπτη απονομή της δικαιοσύνης, να μην αποβαίνει ματαιοπονία, με την αντικατάστασή του (δικαστή) στην εκδίκαση υποθέσεων, που παρουσιάζουν κάποιο ειδικό ή γενικότερο ενδιαφέρον»⁶¹. Πολύ περισσότερο, μάλιστα, αποβλέπουν οι πιο πάνω διατάξεις στην αποτροπή περιπτώσεων συγκρότησης των δικαστηρίων με συνθέσεις, που επιλέγονται την τελευταία στιγμή με εξωϋπηρεσιακά κριτήρια⁶². Δεδομένου και ότι η συνταγματική διάταξη δεν κάνει λόγο για νόμιμο «δικαστήριο», αλλά για νόμιμο «δικαστή», ως νόμιμος (φυσικός) δικαστής, κατά την έννοιά της, δεν νοείται το δικαστήριο, αλλά τα συγκεκριμένα πρόσωπα των δικαστών, που το συγκροτούν, τα οποία πρέπει να είναι καθορισμένα, βάσει γενικών και απρόσωπων κριτηρίων, ήδη πριν την κατάθεση του σχετικού ενδίκου βοηθήματος χωρίς (κατά κανόνα) να επιτρέπεται η αντικατάστασή τους κατά τη διάρκεια της δίκης⁶³. Πράγματι, ο κίνδυνος, τον οποίο αποσκοπεί να αποτρέψει το άρθ. 8 Σ. (και το άρθ. 109 ΚΠολΔ), δεν έγκειται στο ποιο «δικαστήριο» θα δικάσει, αλλά στην επιλογή των δικαστών της αρεσκείας της διοίκησης ή των προϊσταμένων των δικαστηρίων⁶⁴. Σημειωτέον πάντως ότι, κατά την κρατούσα μάλλον άποψη, η συνταγματική διάταξη δεν αναφέρεται και στους εισαγγελικούς λειτουργούς, με το σκεπτικό ότι αυτοί δεν

διοικεί, 2023· Ι. Συμεωνίδη, *Τεχνητή Νοημοσύνη και Δικαιοσύνη*, ΕφημΔΔ 2019, σελ. 462 επ.· Δ. Πετράκου, *Τεχνητή νοημοσύνη και δικαιοσύνη. Συνταγματική θεμελίωση, κίνδυνοι και προοπτικές*, ΕφημΔΔ 2020, σελ. 653 επ.

⁶¹ Βλ. ΑΠ (Γ' Πολ.) 1740/2007, με σημείωμα Κ. Γιαννόπουλου, ΕΠολΔ 2008, σελ. 84.

⁶² Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., παρ. 2.

⁶³ ΑΠ (Γ' Πολ.) 1740/2007· έτσι και οι Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, τόμ. 1, 2η έκδ., 2020, σελ. 597· Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 442· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 272· Κ. Μπέης, *Αρχή του αναφαίρετου νόμιμου δικαστή-ερμηνεία του άρθρου 8 του Συντάγματος*, ό.π., υπό Α2· Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1540· Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 695.

⁶⁴ ΑΠ (Γ' Πολ.) 1740/2007.

αποτελούν δικαστές⁶⁵. Ενόψει λοιπόν και της κατηγορηματικής και ανεπιφύλακτης διατύπωσής του, το άρθρο 8 Σ. επιβάλλει την «αυτόματη εξατομίκευση» του δικαστή στο μέτρο του δυνατού με βάση αποκλειστικά τον νόμο που προσδιορίζει το δικαστικό όργανο και τα κριτήρια σύνθεσής του⁶⁶.

3. Φορείς – Αποδέκτης

Η γενικότητα της συνταγματικής διατύπωσης (*«Κανένας δεν στερείται»*) υποδεικνύει ως υποκείμενο του δικαιώματος κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που υπόκειται στην εξουσία του ελληνικού κράτος, ανεξαρτήτως εθνικότητας⁶⁷. Αποδέκτη του δικαιώματος στον νόμιμο δικαστή αποτελεί αποκλειστικά το κράτος, ενώ τριτενέργεια έναντι ιδιωτών μπορεί να βοηθεί, υπό μία έννοια, αποκλειστικά στην περίπτωση που τα υποκείμενα της διαφοράς συναινούν οικειοθελώς στην υπαγωγή της υπόθεσής τους ενώπιον διαιτητικού δικαστηρίου, οπότε και τα φυσικά πρόσωπα των διαιτητών καθίστανται, υπό μία οπτική, αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής⁶⁸.

Ιστορικά, η διάταξη περιοριζόταν στην προστασία των δικαστηρίων κατά βάση από επεμβάσεις της εκτελεστικής εξουσίας, ιδίως με την απαγόρευση της ίδρυσης εκτάκτων δικαστηρίων, και δεν λειτουργούσε ως περιορισμός του νομοθετικού οργάνου κατά την άσκηση αρμοδιότητας σε σχέση με θέματα οργάνωσης της δικαστικής λειτουργίας⁶⁹. Σταδιακά, αποδεκτή του περιορισμού θεωρήθηκε όχι μόνο ο νομοθέτης⁷⁰, αλλά και η ίδια η δικαστική εξουσία κατά τον καθορισμό του αρμοδίου να επιληφθεί ορισμένης διαφοράς δικαστή⁷¹, ήτοι κατά τη διοίκηση των δικαστηρίων⁷².

⁶⁵ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 217.

⁶⁶ Πρβλ. Α. Μάνεση, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 213.

⁶⁷ Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1543· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 248· Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 688, ο οποίος επισημαίνει ότι η υπαγωγή υποκειμένων με στοιχεία αλλοδαπότητας στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος συνδέεται με τη διεθνή δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων.

⁶⁸ Πρβλ. Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 691. Βεβαίως η απάντηση για τη συνδρομή ή μη τριτενέργειας στην περίπτωση αυτή διέρχεται από το δυνάμενο να προσεγγισθεί υπό διαφορετικές οπτικές ζήτημα της φύσης της διαιτησίας, βλ. κατ. V1A.

⁶⁹ Β. Κονδύλης, σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία*, ό.π., σελ. 188.

⁷⁰ Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 445.

⁷¹ ΑΠ (Ολ. Ποιν.) 1/1996· Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 597· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 253.

⁷² ΑΠ 1445/2024, 504/2015.

4. Απόρροιες της αρχής

Α. Επιταγές

- 18 Με βάση τα ανωτέρω, το άρθρ. 8 Σ. *επιτάσσει*, μεταξύ άλλων, ειδικότερα:
- 19 α) Τον εκ των προτέρων και με κατά το δυνατόν σαφήνεια καθορισμό του αρμοδίου εκάστοτε δικαστηρίου κατά γενικές και αφηρημένες κατηγορίες, ασυνδέτως προς τις δικαζόμενες υποθέσεις ή τα πρόσωπα των διαδίκων⁷³.
- 20 β) Η καθ' ύλην αρμοδιότητα, η οποία έχει καθορισθεί εκ των προτέρων να ασκείται από ένα δικαστήριο, να μην ασκείται από άλλο, εκτός αν υπάρχει αντίθετη περί τούτου νομοθετική ρύθμιση⁷⁴.
- 21 γ) Τον ορισμό δικαστή αρμόδιου να δικάζει κάθε υπόθεση όμοια, με την επίδικη, σε ανύποπτο χρόνο πριν την έναρξη της εκκρεμοδικίας της ένδικης διαφοράς, όπως επίσης πριν από την πιθανολόγηση της επικείμενης έναρξης συγκεκριμένης εκκρεμοδικίας⁷⁵.
- 22 δ) Την επιβολή ποινών αποκλειστικά από τα δικαστήρια ως όργανα απονομής της δικαιοσύνης και όχι από τη νομοθετική ή την εκτελεστική εξουσία⁷⁶.
- 23 ε) Την πρόβλεψη εκ του νόμου αρμοδίου δικαστή για κάθε περίπτωση υπαρκτής διαφοράς.
- 24 στ) Τα δικαστήρια που είναι αρμόδια να δικάσουν μια διαφορά να παρίστανται αρμόδια να αποφανθούν και επί των θεμάτων που ανακύπτουν κατά το στάδιο εκτέλεσης των εκδιδομένων από αυτά δικαστικών αποφάσεων⁷⁷.
- 25 ζ) Προκειμένου για τη συμμετοχή στη σύνθεση δικαστηρίου δικαστή άλλου ομοιόβαθμου, να βεβαιώνεται στην απόφαση ή στο οικείο πρακτικό ότι είναι αδύνατη η συγκρότηση του δικαστηρίου λόγω έλλειψης, κωλύματος κ.λπ. υπηρετούντος σε αυτό δικαστή και δεν αρκεί απλώς η μνεία ότι ο μετασχών της σύνθεσης δικαστής άλλου δικαστηρίου κλήθηκε για συμπλήρωση της σύνθεσης του δικαστηρίου που εξέδωσε την απόφαση⁷⁸.

⁷³ ΣτΕ 2133/2024. Τούτο βεβαίως δε σημαίνει ότι ο νομοθέτης κωλύεται να προσδιορίζει το αρμόδιο να επιληφθεί ορισμένης κατηγορίας υποθέσεων ή προσώπων δικαστήριο, όπως οι ανήλικοι και οι στρατιωτικοί, με βάση γενικά και αφηρημένα κριτήρια, όπως το χρηματικό ύψος του αντικειμένου της διαφοράς, η κατοικία του εναγομένου, η έδρα της αρχής από πράξη, παράλειψη ή υλική ενέργεια οργάνου της οποίας δημιουργήθηκε η διαφορά και ο τόπος τέλεσης του εγκλήματος.

⁷⁴ ΣτΕ 1706/2023.

⁷⁵ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., παρ. 1· Γ. Μαγκάκης, *Ο φυσικός και ο αφύσικος δικαστής*, Δ 1980, σελ. 338· βλ. και μειοψ. στην ΣτΕ Ολ 1076/2019.

⁷⁶ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 255.

⁷⁷ ΣτΕ 819/2015 και 2385/2014.

⁷⁸ ΣτΕ 3635/2001, 1016/1999 7μ, 2724/1996.

B. Απαγορεύσεις

- Αντίστοιχα, το άρθρ. 8 Σ. *απαγορεύει* ιδίως: 26
- α) Τους ατομικούς νόμους όσον αφορά την αρμοδιότητα και τη σύνθεση των δικαστηρίων⁷⁹ ή την υπαγωγή διαδίκων και υποθέσεων σε αυτά⁸⁰. 27
- β) *In concreto* ή *ad personam* αποκλίσεις από τους γενικούς κανόνες δικαιοδοσίας ή αρμοδιότητας των δικαστηρίων⁸¹. 28
- γ) Την επιλογή εκ μέρους των διαδίκων του δικαστή που θα επιληφθεί της υπόθεσης ή ακόμα και τον σχηματισμό εντύπωσης ότι δύναται να συμβαίνει κάτι τέτοιο⁸². 29
- δ) Την υπαγωγή διαφοράς *hic et nunc* σε άλλο δικαστήριο από εκείνο που έχει προβλέψει ο νομοθέτης⁸³. 30
- ε) Τη μεταβολή της αρμοδιότητας συγκεκριμένου δικαστηρίου με αποφάσεις άλλου δικαστηρίου ή οργάνου της εκτελεστικής εξουσίας που εισάγουν (δυσμενή ή ευνοϊκή) διάκριση⁸⁴. 31
- στ) Την κατάργηση ήδη υπάρχουσας δικαιοδοσίας χωρίς την ίδρυση νέας, στην οποία θα υπαχθεί προς επίλυση η εκκρεμής διαφορά⁸⁵. 32
- ζ) Τη θέσπιση αναδρομικών ουσιαστικών ρυθμίσεων όταν έχει ως συνέπεια την κατάργηση των εκκρεμών ενώπιον των δικαστηρίων και σχετικών προς τις ρυθμίσεις αυτές δικών⁸⁶. 33

⁷⁹ ΑΠ (Ποιν)362/1995: «κατά την από το άρθρο 8 παρ. 1 του Συντάγματος θεσπισμένη αρχή, νόμιμος δικαστής, που η στέρησή του απαγορεύεται, νοείται ο προβλεπόμενος από νόμο, όχι ατομικό, αλλά που καθορίζει ή τροποποιεί τη δικαιοδοσία και την αρμοδιότητα ή τη σύνθεση του δικαστηρίου και που μπορεί να καταλαμβάνει και τις εκκρεμείς δίκες, κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο και με αντικειμενικά κριτήρια».

⁸⁰ Βλ. συναφώς ΑΠ 1433/2003, η οποία μεταβλήθηκε με την ΑΠ 1408/2013, κατόπιν μετατροπής της Αγροτικής Τράπεζας σε Ανώνυμη Εταιρεία.

⁸¹ Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1539. Σε περίπτωση όμως που μια υπόθεση οδηγείται σε διάσπαση, με παράλληλη εκδίκασή της από δύο διαφορετικά δικαστήρια, ένα ανώτερο και ένα κατώτερο, τότε επιτρεπώς η διαφορά εκδικάζεται ενιαία από το ανώτερο δικαστήριο (ΣτΕ 2133/2024).

⁸² Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 444· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 260.

⁸³ ΣτΕ Ολ 874, 875/2024· Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 245, 392 επ.· Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 474.

⁸⁴ Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1539.

⁸⁵ Βλ. Β. Κονδύλη, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 249.

⁸⁶ ΣτΕ 4510/1996, ενώ σε νεότερες αποφάσεις (βλ. ΣτΕ 3782/2015) η κατάργηση εκκρεμών δικών ελέγχεται ως προς τα άρθρ. 4 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 26 του Συντάγματος· βλ. και Π. Παραρά, *Το*

- 34 η) Την εκδίκαση υπόθεσης στην επαναλαμβανόμενη συζήτηση από δικαστή, ο οποίος δεν συμμετείχε στη σύνθεση του δικαστηρίου που διέταξε την επανάληψη της συζήτησης (εκτός αν η παρουσία στην επαναλαμβανόμενη συζήτηση του δικαστή που διέταξε την επανάληψη είναι για νομικούς ή φυσικούς λόγους αδύνατη)⁸⁷.
- 35 θ) Σύστημα προσδιορισμού της καθ' ύλην αρμοδιότητας κατόπιν περιπτωσιολογικής αξιολόγησης από τον πρόεδρο του δικαστηρίου όσον αφορά τη σπουδαιότητά της διαφοράς⁸⁸.
- 36 ι) Αποκλίσεις από τον θεμελιώδη στην εγχώρια έννομη τάξη κανόνα περί διάκρισης των δικαιοδοσιών⁸⁹, με την επιφύλαξη του άρθρου 94 παρ. 3 Σ.⁹⁰.
- 37 ια) Τη συμμετοχή στη σύνθεση του δικάζοντος σχηματισμού περισσότερων δικαστών από τον αριθμό της νόμιμης συγκρότησης του δικαστηρίου, χωρίς προσδιορισμό των δικαστών που καλούνται να δικάσουν, έστω και αν η παρουσία τους είχε ως αιτιολογία την αποτροπή αντικατάστασης για κάποιο λόγο, όπως η ασθένεια⁹¹.

5. Το πρόβλημα των μεταβολών στην οργάνωση της δικαιοσύνης

- 38 Οι διαρθρωτικές μεταβολές που εκάστοτε επιχειρούνται στην οργάνωση της δικαιοσύνης οφείλουν να εξετάζονται ως προς τη συμβατότητά τους με το άρθρ. 8 Σ. περιπτωσιολογικά⁹². Καταρχήν δεν επιτρέπεται η διά νόμου αναδρομική μεταβολή της αρμοδιότητας του δικαστηρίου, στο οποίο ήδη εκκρεμεί η υπόθεση, όταν με τη μεταβολή αυτή επιδιώκεται αμέσως ή εμμέσως η αφαίρεση της υποθέσεως από τον νόμιμο δικαστή⁹³. Στο παρελθόν η νομολογία του ΣτΕ φαινόταν αρκετά αυστηρή ως προς τις τασσόμενες προϋποθέσεις συνταγματικότητας τέτοιου είδους παρεμβάσεων, αξιώνοντας, πέραν βεβαίως της δυνατότητας εξαιρέσεως δικαστή, να μην έχει προσδιορισθεί

Σύνταγμα – *Corpus I*, ό.π., σελ. 173.

⁸⁷ ΑΠ 535/2016: «η συζήτηση θεωρείται συνέχεια της προηγούμενης και η υπόθεση εκδικάζεται από τον ίδιο δικαστή και την ίδια σύνθεση δικαστών επί πολυμελών δικαστηρίων, εκτός αν τούτο είναι αδύνατο για νομικούς ή φυσικούς λόγους».

⁸⁸ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 258.

⁸⁹ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 30-34.

⁹⁰ «Σε ειδικές περιπτώσεις και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια».

⁹¹ Κ. Μπέης, *Αρχή του αναφαίρετου νόμιμου δικαστή*, ό.π., υπό Α2.

⁹² Πρβλ. Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 377 επ.

⁹³ Πρβλ. ΣτΕ Ολ 874, 875/2024· Ν. Νίκα, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 598.

δικάσιμος, αλλά και να μην έχει συζητηθεί κάποια υπόθεση⁹⁴. Πρόσφατες αποφάσεις δέχονται ότι δεν αντίκειται στο άρθρ. 8 Σ. η πρόβλεψη ότι η αρμοδιότητα των διοικητικών πρωτοδικείων επί κατηγοριών υποθέσεων ισχύει και για τις εκκρεμείς ενώπιον των διοικητικών εφετείων υποθέσεις, για τις οποίες δεν έχει ορισθεί δικάσιμος και οι οποίες διαβιβάζονται στα κατά τόπον αρμόδια διοικητικά πρωτοδικεία, εφόσον το ανωτέρω κριτήριο είναι γενικό και αντικειμενικό, η ρύθμιση δε αποβλέπει στην καλύτερη οργάνωση της απονομής της δικαιοσύνης στην επίμαχη κατηγορία διαφορών⁹⁵. Την πλέον ίσως γνωστή περίπτωση νομοθετικής επέμβασης σε ζητήματα οργάνωσης της δικαιοσύνης αποτελεί η επιχειρηθείσα με το άρθρ. 12 του ν. 2145/1993 ευρείας κλίμακας ανακατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των Τμημάτων του ΣτΕ με σκοπό την αφαίρεση από το Ε' Τμήμα των υποθέσεων πολεοδομίας, χωροταξίας και προστασίας του περιβάλλοντος καθώς και της επεξεργασίας των κανονιστικών διαταγμάτων, με σκοπό να αντιμετωπισθεί η, κατά τη φρασεολογία της εποχής, ακτιβιστική πολιτική του ως άνω σχηματισμού σε ζητήματα περιβάλλοντος⁹⁶.

39

6. Προσδιορισμός του νόμιμου δικαστή με αλγόριθμο

Όπως ήδη επισημάνθηκε, το άρθρ. 8 Σ. επιβάλλει την «αυτόματη εξατομίκευση» του δικαστή στο μέτρο του δυνατού με βάση αποκλειστικά τον νόμο που προσδιορίζει το δικαστικό όργανο και τα κριτήρια σύνθεσής του. Ο προσδιορισμός του συγκεκριμένου δικαστή ή δικαστών που θα εκδικάσουν τις υποθέσεις γίνεται στα μεν ποινικά δικαστήρια με κλήρωση⁹⁷, ενώ στις πολιτικές και διοικητικές δίκες από τον Πρόεδρο του

40

⁹⁴ ΣτΕ ΟΛ. 3621/1995 και 3622/1995.

⁹⁵ ΣτΕ ΟΛ. 1580-1/2021· βλ. και Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 603· Σπ. Βλαχόπουλο/Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 442.

⁹⁶ Βλ. ΣτΕ 2152/1993: «Οι μεταβολές στην κατανομή των αρμοδιοτήτων που επιχειρούνται με τον μνημονευμένο νόμο (άρθρ. 12 παρ. 3 έως 10) δεν συνδέονται με τις πραγματικές οργανωτικές ανάγκες του Δικαστηρίου, αλλά με τον τρόπο με τον οποίον, εντός της λειτουργικής ανεξαρτησίας του δικαστή, το Δικαστήριο άσκησε τις αρμοδιότητές του. Το θέμα δε τούτο είναι αντικειμενικής τάξεως, αφορά δηλαδή την ίδια τη ρύθμιση του νόμου, τον σκοπό του και τα κριτήριά του και είναι άσχετο προς τα κίνητρα του νομοθέτη, δηλαδή τα απώτερα σχέδια που επιδιώκονται από αυτόν. Από όσα έχουν εκτεθεί πιο πάνω προκύπτει ότι οι μνημονευμένες διατάξεις του νόμου 2145/1993 δεν είναι οργανωτικές αλλά ψευδοργανωτικές και προσβάλλουν την ανεξαρτησία του Δικαστηρίου, για τον λόγο δε αυτόν δεν δύναται να εφαρμοσθούν», βλ. συναφώς και Σπ. Βλαχόπουλο/Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 444.

⁹⁷ Για όσα πρωτοδικεία, εφετεία και αντίστοιχες εισαγγελίες προβλέπεται οργανικός αριθμός δεκαπέντε (15) τουλάχιστον δικαστών. Βλ. άρθρο 20 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατά-

Δικαστηρίου ή από τα Τριμελή Συμβούλια Διεύθυνσης των Δικαστηρίων⁹⁸. Επομένως, η ευχέρεια που διαθέτουν οι διευθύνοντες στις πολιτικές και διοικητικές δίκες παρίσταται (δυνητικά) καθοριστική κατά τη διαδικασία τελικής εξατομίκευσης του δικαστή που επιλαμβάνεται συγκεκριμένης υπόθεσης. Αν και η ευχέρεια αυτή δοκιμάζει την πλήρη πραγμάτωση της αρχής του νόμιμου δικαστή, η εξάλειψή της θα παρουσίαζε πάντως και σοβαρά πλεονεκτήματα από άποψη αποτελεσματικής λειτουργίας της διοίκησης της δικαιοσύνης. Τούτο καθόσον θα εκμηδένιζε κάθε πλεονέκτημα από τη δυνατότητα του διευθύνοντος το δικαστήριο να αξιοποιεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό το ανθρώπινο δυναμικό του Δικαστηρίου, προβαίνοντας σε κατανομή των υποθέσεων με βάση λεπτές εκτιμήσεις για την αντίληψη, την εξειδικευμένη εμπειρία, την ταχύτητα και την συνέπεια του κάθε δικαστή, σε συνάρτηση με το περιεχόμενο της εκάστοτε υπόθεσης, τις τεχνικές δυσκολίες της και την κρισιμότητά της για τους διαδίκους.

- 41 Μια από τις πλέον σημαντικές σύγχρονες προκλήσεις για την ουσιαστική ή μη πραγμάτωση του άρθρου 8 Σ. αποτελεί η τεχνικά εφικτή πλέον δυνατότητα χρέωσης δικαστικών υποθέσεων με αλγόριθμο. Στη δικονομία του ΣτΕ ορίστηκε πρόσφατα ότι το ένδικο βοήθημα ή μέσο, αμέσως μετά από την κατάθεση ή περιέλευσή του στο ΣτΕ, «*ανατίθεται από τη Γραμματεία του αρμόδιου Τμήματος, υπό την εποπτεία του Προέδρου του Τμήματος [...] βάσει αλγορίθμου με ίση κατανομή υποθέσεων σε κάθε Πάρεδρο και Εισηγητή*»⁹⁹. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση της ανωτέρω ρύθμισης, την «*τελική ευθύνη για την χρέωση των υποθέσεων φέρει ο Πρόεδρος του αρμοδίου σχηματισμού. Η ανάθεση των υποθέσεων τελεί πάντοτε υπό την εποπτεία του, προκειμένου να προλαμβάνονται τυχόν δυσλειτουργίες του αλγορίθμου και να διασφαλίζεται η ορθολογική κατανομή των υποθέσεων μεταξύ των δικαστών*». Περαιτέρω, στον Κανονισμό του ΣτΕ ορίστηκε ότι: «*[γ]ια την ανάθεση αυτή, όταν καταστεί τεχνικά εφικτό, δύναται να λαμβάνονται υπόψη παράμετροι, όπως η συνάφεια και το αντικείμενο των υποθέσεων και η προηγούμενη χρέωση. Οι υποθέσεις μείζονος σπουδαιότητας ανατίθενται από τη γραμ-*

στασης Δικαστικών Λειτουργιών και λοιπές διατάξεις (Κ.Ο.Δ.Κ.Δ.Λ. 4938/2022, Α' 109). Κλήρωση προβλέπεται (άρθρο 21) και για τις συνθέσεις εκδίκασης των υποθέσεων ασφαλιστικών μέτρων (άρθρα 683 και 684 του ΚΠολΔ) σε όσα πρωτοδικεία προβλέπεται οργανικός αριθμός δέκα (10) τουλάχιστον δικαστών. Κατά μία άποψη, δυνάμει του άρθ. 8 Σ., ο θεσμός της κλήρωσης των συνθέσεων στα ποινικά δικαστήρια απολαμβάνει συνταγματικής κατοχύρωσης. Βλ. Σπ. Βλαχόπουλο/Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 446.

⁹⁸ Βλ. άρθρο 17 του ισχύοντος ΚΟΔΚΔΛ· καθώς και ΑΠ 1445/2024, 502/2017.

⁹⁹ Άρθρο 20 παρ. 1 του π.δ. 18/1989, υπό την ισχύ του ν. 5119/2024 (Α' 103).

ματεία της Ολομέλειας, υπό την εποπτεία του Προέδρου, σε Πάρεδρο με τριετή τουλάχιστον υπηρεσία στον βαθμό»¹⁰⁰. Υπό την προϋπόθεση απόλυτης τήρησης της αρχής της «αλγοριθμικής διαφάνειας»¹⁰¹ όσον αφορά τα κριτήρια και παραμέτρους που λαμβάνονται υπόψη, η ανάθεση των υποθέσεων με αλγόριθμο αμβλύνει καταρχήν σημαντικά ένα πεδίο μέχρι πρότινος ανέλεγκτης ευχέρειας των Προέδρων του αρμοδίου σχηματισμού, η οποία κατά καιρούς έχει δεχθεί έντονη και όχι αβάσιμη κριτική. Η επιφύλαξη ότι η ανάθεση των υποθέσεων τελεί πάντοτε υπό την εποπτεία του Προέδρου του αρμοδίου σχηματισμού δεν αναιρεί τη δυνητική συμβολή της σχετικής ρύθμισης στην πραγμάτωση του άρθ. 8 Σ., εφόσον βεβαίως αυτή διαστρωθεί με πληρότητα και εφαρμοστεί με διαφάνεια στην πράξη. Τούτο γιατί η εκ των υστέρων αντικατάσταση από τον Πρόεδρο, του δικαστή που ορίσθηκε με τον αλγόριθμο με βάση αντικειμενικά κριτήρια, θα παρίσταται ανοικτή σε δημόσιο έλεγχο και ως εκ τούτου θα πρέπει να υπαγορεύεται από σοβαρή δικαιολογητική βάση.

Ενώπιον του ΔΕΕ εκκρεμεί συναφώς το C-159/25 προδικαστικό ερώτημα, υποβληθέν από δικαστήριο της Πολωνίας, για το αν αποτελεί ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο το οποίο έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως, τακτικό δικαστήριο κράτους μέλους στη σύνθεση του οποίου μετέχει δικαστής ο οποίος έχει οριστεί κατόπιν χρήσεως λογισμικού αυτοματοποιημένης αναθέσεως υποθέσεων (SLPS), λαμβανομένων υπόψη, μεταξύ άλλων, ότι το λογισμικό δημιουργήθηκε από εκπρόσωπο της εκτελεστικής εξουσίας υπό τον Υπουργό Δικαιοσύνης και [κατόπιν] θεσπίσεως των κανόνων για την κατανομή των υποθέσεων και την κλήρωση στα δικαστήρια με κανονιστική πράξη του ίδιου υπουργού και ότι ο ορισμός του νέου δικαστή πραγματοποιείται χωρίς να υφίσταται γνώση και δυνατότητα επαλήθευσης της λειτουργίας του πηγαίου κώδικα του αλγορίθμου τυχαίας αναθέσεως υποθέσεων μέσω του SLPS, περί του οποίου απλώς δημοσιεύθηκαν ορισμένα στοιχεία, το δε συγκεκριμένο λογισμικό (φέρεται να) ενέχει κίνδυνο σφαλμάτων και (να) επιδέχεται χειραγώγησης. 42

III. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΜΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

Το άρθρο 8 Σ. αποτελεί καθοριστική παράμετρο κατά την ερμηνεία και τον έλεγχο της συνταγματικότητας μεγάλου εύρους δικονομικών κανόνων, των οποίων ενισχύει τον 43

¹⁰⁰ Βλ. άρθρο 12 του Κανονισμού, όπως τροποποιήθηκε με την 24/4.10.2024 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ (Β' 7157/30.12.2024).

¹⁰¹ Χ. Μουκίου, *Οι αλγόριθμοι και το διοικητικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 284

χαρακτήρα ως δημόσιας τάξης¹⁰². Βεβαίως, ορθώς επισημαίνεται μια μεταβλητή γεωμετρία ως προς την εμβέλεια της διάταξης στους επιμέρους δικαιοδοτικούς κλάδους συναρτώμενη με τις ιδιαιτερότητες οργάνωσης καθενός εξ αυτών¹⁰³.

1. Στην πολιτική δικονομία (άρθ. 42-45, 109, 221 παρ.1 εδ Β΄, 243, 300, 867-9 ΚΠολΔ)

- 44 Σε επίπεδο τυπικού νόμου η αρχή του νόμιμου δικαστή κατοχυρώνεται πρωτίστως στο άρθρο 109 του ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο: «1. Δεν επιτρέπεται να αφαιρεθεί από κανέναν χωρίς τη θέλησή του, ο δικαστής που ορίζει ο νόμος γι' αυτόν. 2. Το αρμόδιο δικαστήριο δεν μπορεί να μεταβιβάσει τη δικαιοδοσία του, εκτός αν ο νόμος ορίζει διαφορετικά. Μόνο ειδικές διαδικαστικές πράξεις μπορούν να ανατεθούν και σε άλλα δικαστήρια ή δικαστές, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος»¹⁰⁴. Αντίστοιχα, ο αναιρετικός λόγος περί μη νόμιμης συγκρότησης του δικαστηρίου για τον λόγο ότι δεν τηρήθηκαν οι διατάξεις του ΚΠολΔ, του Οργανισμού των Δικαστηρίων ή ειδικών νόμων που αφορούν τη σύνθεσή του, δηλαδή, την κατά νόμο σύστασή του για την ασκούμενη από αυτό δικαιοδοτική αρμοδιότητα και την αναπλήρωση των κωλυόμενων μελών του εδράζεται, σύμφωνα με τη νομολογία, στο άρθ. 8 Σ.¹⁰⁵, εξ ου και οι οικείες δικονομικές διατάξεις πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως της συνταγματικής διάταξης¹⁰⁶. Παραβίαση της αρχής του νόμιμου δικαστή ως προς τον προσωπικό φορέα της ιδιότητας αυτής συνεπάγεται μη νόμιμη συγκρότηση του δικαστηρίου, δηλαδή έλλειψη

¹⁰² Πρβλ. *ibidem*.

¹⁰³ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 271.

¹⁰⁴ Σχετικό και το άρθ. 243 ΚΠολΔ: «Όλες οι συζητήσεις στο ακροατήριο γίνονται ενώπιον του ίδιου ειρηνοδίκη ή δικαστή του μονομελούς πρωτοδικείου που εκδίδει και την οριστική απόφαση. Αν ο δικαστής αυτός κωλύεται πρόσκαιρα, η συζήτηση αναβάλλεται για άλλη σύντομη δικάσιμο. Αν ο δικαστής έπαψε να υπηρετεί στο δικαστήριο ή βρίσκεται με άδεια που πρόκειται να διαρκέσει περισσότερο από ένα μήνα, ορίζεται αναπληρωτής και η συζήτηση γίνεται ενώπιόν του».

¹⁰⁵ ΑΠ 422, 1077/2020 επί περιπτώσεων που το Μονομελές Πρωτοδικείο συγκροτήθηκε από Πρωτοδίκη που δεν είχε συμπληρώσει πενταετή υπηρεσία, ενώ, στο ίδιο Δικαστήριο υπηρετούσαν Πρωτοδίκες, με υπηρεσία μεγαλύτερη των πέντε ετών. Σημειωτέον, όπως έχει κριθεί, ο περιορισμός των λόγων αναίρεσης στην πολιτική δίκη δεν συνιστά μη ακούσια στέρηση του φυσικού δικαστή (ΑΠ 1233/2020). Αντίστοιχα, ενώπιον του ΣτΕ ο αναιρετικός έλεγχος της υπέρβασης της δικαιοδοσίας, όπως και της καθ' ύλην αναρμοδιότητας, προηγείται πάντοτε της έρευνας της συνδρομής ή μη των προϋποθέσεων του άρθρου 12 παρ. 1 του ν. 3900/2010 ως προς τους προβαλλόμενους λόγους αναίρεσης, οι οποίοι πρέπει να ερευνώνται επικουρικώς σε σχέση με τον ισχυρισμό περί υπερβάσεως δικαιοδοσίας (ΣτΕ 1370/2019).

¹⁰⁶ ΑΠ 150/2025, 1882/2023.

διαδικαστικής προϋπόθεσης, που λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως και ιδρύει λόγο αναίρεσης¹⁰⁷.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθ. 301 παρ. 1 ημπερ. α' ΚΠολΔ¹⁰⁸, ο ορισμός της προ- 45
σωπικής συνθέσεως του δικαστηρίου δεν μπορεί να γίνει από τον ασκούντα διοικητι-
κά καθήκοντα Προϊστάμενο του δικαστηρίου αλλά αποκλειστικά από τον Πρόεδρο του
δικάζοντος την υπόθεση πολυμελούς δικαστηρίου. Εκδήλωση της αρχής του νόμιμου
δικαστή αποτελεί και η διάταξη του άρθ. 300 ΚΠολΔ που αποκλείει την αυθαίρετη αντι-
κατάσταση του νόμιμου δικαστή μετά τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο, κα-
θόσον με αυτήν καθιερώνεται ο δημόσιος τάξης κανόνας έκδοσης της απόφασης από
τους ίδιους δικαστές, ενώπιον των οποίων έγινε η προς τούτο συζήτηση στο ακρο-
ατήριο, αφού στην τελευταία στηρίζεται η απόφαση¹⁰⁹. Εξαίρεση, όμως, από τον εν
λόγω κανόνα προβλέπει το άρθ. 307 ΚΠολΔ επί αδυναμίας ή υπερβολικής καθυστέρ-
ησης έκδοσης της απόφασης¹¹⁰, οπότε και ο Πρόεδρος του Τριμελούς Συμβουλίου
Επιθεώρησης των Δικαστηρίων επιλαμβάνεται και ερευνά, αν είναι δικαιολογημένη
ή μη η καθυστέρηση και όταν αυτή κριθεί δικαιολογημένη, παρέχεται στον δικαστή
προθεσμία δύο μηνών για τη δημοσίευση των αποφάσεων που καθυστερούν¹¹¹ και
περαιτέρω διατάσσεται η ανασυζήτηση της υπόθεσης¹¹².

Γενικότερα δεν εγείρουν ζήτημα παραβίασης του άρθ. 8 Σ. επιμέρους αφηρημένα προ- 46
βλεπόμενες ρυθμίσεις του ΚΠολΔ¹¹³, όπως για παράδειγμα, η παραπομπή, ανεξαρτή-
τως της βούλησης των διαδίκων, σε τοπικά αναρμόδιο δικαστήριο επί συνδρομής των

¹⁰⁷ Άρθ. 559 αριθ. 2, 560 αριθ. 2 ΚΠολΔ· βλ. Ν. Νίκα, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 601.

¹⁰⁸ «Τη διάσκεψη τη διευθύνει ο πρόεδρος και την εισήγηση κάνει ο δικαστής που ο πρόεδρος όρισε εισηγητή».

¹⁰⁹ Βλ. όμως και ΑΠ 504/2015: «από τις διατάξεις αυτές και εκείνες των άρθρων 8 εδάφιο 1 του Συντάγματος, 109 παρ. 1 και 256 ΚΠολΔ, δεν προκύπτει ότι η μη αναγραφή στην εκδοθείσα απόφαση της μη υπάρξεως Πρωτοδίκη με πενταετή υπηρεσία ως και της ιδιότητας του αρχαιότερου Πρωτοδίκη ως τέτοιου (αρχαιότερου) συνεπάγεται ως κύρωση την έλλειψη νόμιμης σύνθεσης του δικαστηρίου εκείνου».

¹¹⁰ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 598.

¹¹¹ ΑΠ 781/2020.

¹¹² Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 443.

¹¹³ Αντίστοιχες ρυθμίσεις συναντούνται βεβαίως και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠοινΔ), όπως για παράδειγμα η κατά παρέκκλιση από τις διατάξεις περί αρμοδιότητας καθ' ύλην, εκδίκαση συναφών εγκλημάτων από το αρμόδιο για το βαρύτερο έγκλημα δικαστήριο (άρθρο 128 παρ. 1)· Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 443.

τασόμενων στο άρθ. 48 του ΚΠολΔ προϋποθέσεων¹¹⁴, η επέκταση του δεδικασμένου στα προδικαστικά ζητήματα¹¹⁵, το απρόσβλητο της απόφασης με ένδικο μέσο, για τον λόγο ότι η υπόθεση δικάσθηκε από ανώτερο δικαστήριο ή παραπέμφθηκε η υπόθεση σε ανώτερο δικαστήριο¹¹⁶ καθώς και ο καθορισμός του εκκλητού από το ύψος της αξίας του αντικειμένου της διαφοράς¹¹⁷ ή της ήττας, όπως επίσης και από την αντικειμενική κρίση του δικαστηρίου που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση¹¹⁸.

- 47 Τέλος, δεδομένης της διατύπωσης του άρθ. 8 Σ. («χωρίς τη θέλησή του»), με γενικούς και αφηρημένους κανόνες του κοινού δικαίου δύναται να επιτραπεί στους διαδίκους να συμφωνούν την υπαγωγή αστικών διαφορών σε δικαιοδοτικό όργανο άλλο από το γενικά αρμόδιο για παρόμοιες υπόθεσεις (παρέκταση αρμοδιότητας)¹¹⁹ όπως επίσης η εκούσια υπαγωγή της διαφοράς σε διαιτησία¹²⁰.

2. Στη διοικητική δικονομία

- 48 Και στις διοικητικές διαφορές, η αρχή του νόμιμου δικαστή εξειδικεύεται και ρυθμίζεται από τον νομοθέτη με τις διατάξεις περί αρμοδιότητας. Περαιτέρω, αντίστοιχα προς την πολιτική δικονομία, στο άρθ. 8 του ΚΔΔ ορίζεται ότι: «το δικαστήριο που είναι αρμόδιο όταν ασκείται το ένδικο βοήθημα ή μέσο διατηρεί την αρμοδιότητά του ως την περάτωση της δίκης, ακόμη και αν στο μεταξύ μεταβληθεί η αρμοδιότητά του», ενώ το άρθ. 188 παρ. 1 του ίδιου Κώδικα προβλέπει ότι: «[η] απόφαση λαμβάνεται από το δικαστή ή τους δικαστές που μετείχαν στη σύνθεση του δικαστηρίου κατά τη συζήτηση της υπόθεσης».
- 49 Εξειδίκευση του άρθ. 8 Σ. αποτελούν βεβαίως τόσο στις ακυρωτικές διαφορές όσο και στις διαφορές ουσίας οι κανόνες που προσδιορίζουν την αρμοδιότητα των Τμημάτων,

¹¹⁴ «Παραπομπή από ένα δικαστήριο σε άλλο, ισόβαθμο και ομοειδές γίνεται με αίτηση: 1) αν από ένα δικαστήριο εξαιρεθούν τόσοι δικαστές, ώστε οι υπόλοιποι να μην αρκούν για τη νόμιμη συγκρότηση του δικαστηρίου, 2) αν, εξαιτίας ασθένειας ή από οποιοδήποτε άλλο λόγο, δεν υπάρχει ο αριθμός των δικαστών που απαιτείται από το νόμο για τη συγκρότηση του δικαστηρίου, 3) αν από τη συζήτηση της υπόθεσης σε ορισμένο τόπο προκύπτει κίνδυνος για την κοινή ασφάλεια».

¹¹⁵ Άρθ. 331 ΚΠολΔ.

¹¹⁶ Άρθ. 47 ΚΠολΔ.

¹¹⁷ Πρβλ. ΣτΕ ΟΛ 2214/1997.

¹¹⁸ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 601.

¹¹⁹ Άρθ. 42-44 ΚΠολΔ όχι όμως στην ποινική, Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 393 επ.· Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 35.

¹²⁰ 867 ΚΠολΔ· βλ. και Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 601.

όπως επίσης ο ορισμός του Εισηγητή από τον Πρόεδρο του Τμήματος ή του Δικαστηρίου αμέσως μετά την κατάθεση ενδίκου μέσου¹²¹. Οι σχετικές πάντως διατάξεις παρέχουν στον Πρόεδρο ευχέρεια ως προς το πρόσωπο που θα διορίσει ως εισηγητή, όπως επίσης δυνατότητα οποτεδήποτε, ακόμη και προφορικά, αντικατάστασής του με άλλον εισηγητή σε περίπτωση κωλύματος¹²². Αντίστοιχη ευχέρεια¹²³ απολαμβάνει ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου κατά τον ορισμό του αρμοδίου δικαστή ή των μελών της σύνθεσης του αρμοδίου συμβουλίου ή επιτροπής για την εκδίκαση ενδίκου βοηθήματος παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας¹²⁴. Δικαιολογημένες σκέψεις εγείρονται για το αν η ως άνω ευχέρεια ικανοποιεί τη συνταγματική απαίτηση για ορισμό δικαστή κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο¹²⁵.

Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι εγείρει ζήτημα συμβατότητας προς το άρθ. 8 Σ., η θε- 50
σπιζόμενη με τον ν. 3900/2010 πρότυπη δίκη, με το επιχείρημα ότι η εισαγωγή της υπόθεσης ενώπιον του ΣτΕ παρακάμπτει τη δικαιοδοσία του αρμοδίου διοικητικού δικαστηρίου, δημιουργώντας σύγχυση ως προς τον νόμιμο δικαστή¹²⁶. Συναφώς γίνεται λόγος για «έκτακτη» αρμοδιότητα του ΣτΕ και για «κατ' αρχήν νόμιμο δικαστή» των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, ο οποίος «αποξενώνεται αυτόματα της δικαιοδοσί-

¹²¹ Βλ. ΣτΕ Ολ 4212/1998: «η κατανομή των υποθέσεων μεταξύ των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας γίνεται επί τη βάση ενός σταθερού και αντικειμενικού κριτηρίου, της νομοθεσίας που διέπει την προσβαλλόμενη πράξη, όπως ισχύει κατά το χρόνο της εκδόσεώς της. Έτσι τυχόν μεταγενέστερες μεταβολές της δεν ασκούν καμμία επιρροή στην αρμοδιότητα του ορισμένου Τμήματος, όπως είναι οριοθετημένη από τον κανονιστικό νομοθέτη κατά τον χρόνο συζητήσεως της συγκεκριμένης υποθέσεως».

¹²² Άρθ. 20 Π.Δ. 18/1989, 127 παρ. 3 ΚΔΔ: «Ο πρόεδρος του συμβουλίου διεύθυνσης ή ο δικαστής που διευθύνει το δικαστήριο ή ο πρόεδρος του τμήματος, αμέσως μετά την κατάθεση του ενδίκου βοηθήματος ή μέσου, με πράξη του επ' αυτού, ορίζει εισηγητή τόσο για τις υποθέσεις τριμελούς όσο και μονομελούς σύνθεσης και δίνει εντολή να ανακοινωθεί η δικογραφία σε αυτόν. Ο πρόεδρος του συμβουλίου διεύθυνσης ή ο δικαστής που διευθύνει το δικαστήριο ή ο πρόεδρος του τμήματος μπορεί οποτεδήποτε, ακόμη και προφορικά, να αντικαταστήσει τον εισηγητή σε περίπτωση κωλύματος [...]».

¹²³ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 598.

¹²⁴ Άρθ. 52 παρ. 2 Π.Δ. 18/1989 και 203 παρ. 3 και 4 ΚΔΔ.

¹²⁵ Βλ. κατ. υπό V.

¹²⁶ Βλ. συναφώς Ε. Κλουδά, «Η Πρότυπη δίκη ως σύγχρονο μοντέλο δίκης. Θεμελιώδεις αρχές, όροι και προϋποθέσεις για την επιτάχυνση της απονομής δικαιοσύνης, για μια δίκαιη πρότυπη δίκη», σε: *ΤΤ 50 χρόνια ΤΔΔ*, 2015, σελ. 561 επ. (576), κατά την οποία κρίσιμη παράμετρο μπορεί να θεωρηθεί επίσης αν η πρότυπη υπόθεση εισάγεται απευθείας ενώπιον του ΣτΕ με αίτηση του διαδίκου ή κατόπιν μη οριστικής απόφασης του επιληφθέντος της διαφοράς διοικητικού δικαστηρίου, ενόψει του ότι η εκκρεμοδικία αποτελεί καταρχήν το κρίσιμο χρονικό σημείο, πριν το οποίο πρέπει ήδη να έχει προσδιοριστεί ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής (σελ. 577).

ας του». Τα σημαντικότερα οφέλη της πρότυπης δίκης σε σχέση με την ασφάλεια δικαίου σε συνδυασμό βεβαίως με την νομοθετική πρόβλεψη των προϋποθέσεων της συνηγούνται σημαντικά υπέρ της συνταγματικότητας του θεσμού, την οποία βεβαίως και καταφάσκει η νομολογία¹²⁷. Γενικώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η αρχή του νόμιμου δικαστή δεν απαγορεύει την πρόβλεψη ειδικών δικαιοδοτικών διαδικασιών οι οποίες αποκλίνουν από τους δικονομικούς κανόνες κατανομής της αρμοδιότητας, εφόσον όμως οι διαδικασίες αυτές έχουν θεσπιστεί εκ των προτέρων ως πάγιες και έχουν ως δικαιολογητική βάση την αποτελεσματικότερη οργάνωση και λειτουργία της δικαιοσύνης¹²⁸.

3. Ο θεσμός της εξαίρεσης δικαστή

- 51 Ειδικότερη εκδήλωση του άρθ. 8 αποτελεί και ο προβλεπόμενος σε όλους τους δικονομικούς κώδικες θεσμός της εξαίρεσης δικαστή¹²⁹ με σκοπό τη μεταβολή της σύνθεσης των προσώπων που απαρτίζουν τον επιλαμβανόμενο δικαστικό σχηματισμό¹³⁰. Οι διατάξεις περί εξαίρεσης περιορίζουν αρνητικά την αρχή του φυσικού δικαστή και δεν συνιστούν οιονεί εξαίρεση από αυτήν αλλά ειδική εφαρμογή της που προάγει την αμεροληψία της δικαιοσύνης¹³¹.
- 52 Κατά μία άποψη ο θεσμός της εξαίρεσης του δικαστή ενσωματώνεται στις διατάξεις περί αρμοδιότητας, ώστε παραβίαση των διατάξεων περί εξαίρεσης να συνεπάγεται και παραβίαση της αρχής του νόμιμου δικαστή¹³². Αντίθετα, κατά τη μάλλον κρατούσα

¹²⁷ Έτσι ο Β. Κονδύλης, σε: Ε. Βενιζέλος (επιμ.), *Το Ελληνικό Σύνταγμα*, ό.π., σελ. 485.

¹²⁸ Έτσι, συμβατή με την αρχή του νόμιμου δικαστή έχει κριθεί η ειδική νομοθετική πρόβλεψη (άρθρο 2 του ν. 3900/2010), που επιτρέπει, ακόμα κι όταν δεν συντρέχουν οι κατ' αρχήν προϋποθέσεις παραδεκτού, την κατ' αναίρεση επίλυση ζητήματος από το ΣτΕ, στην περίπτωση που με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση έχει κριθεί διάταξη τυπικού νόμου ανίσχυρη ως αντίθετη στο Σύνταγμα ή άλλον υπερνομοθετικής ισχύος κανόνα δικαίου, λόγω της σοβαρότητας των ζητημάτων αυτών για τη σταθερότητα της έννομης τάξης (ΣτΕ Ολ 874, 875/2024). Πρβλ. επίσης την παλαιότερη πρόβλεψη του άρθ. 57 παρ. 2 του Π.Δ. 18/1989, σύμφωνα με την οποία κατά την εκδίκαση αίτησης αναίρεσης από το ΣτΕ, εφόσον η υπόθεση δεν χρήζει διευκρίνισης και είναι εκκαθαρισμένη ως προς το κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς πραγματικό, το Δικαστήριο την κρατεί (βλ. ΣτΕ 2731-2/2020).

¹²⁹ Άρθρα 52 επ. του ΚΠολΔ, 14-26 του ΚΠΔ και 14 του ΚΔΔ (λόγοι αποκλεισμού).

¹³⁰ Βλ. συναφώς τη μονογραφία του Στ. Πανταζόπουλου, *Η Εξαίρεση του Δικαστή (Συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή)*, 1992· καθώς και Κ. Μπέν, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 52· Β. Κονδύλη, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 406 επ.

¹³¹ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 408.

¹³² Α. Πανταζόπουλος, *Υπερνομοθετικά θεμέλια της αίτησης εξαίρεσης και αμεροληψία δικαστηρίου*

άποψη, η εξαίρεση του δικαστή διαχωρίζεται από την αρχή του νόμιμου δικαστή, καθώς ο εξαιρετέος δικαστής παραμένει ο κατά τις διατάξεις περί αρμοδιότητας νόμιμος δικαστής, ο οποίος, όμως, αντικαθίσταται νομίμως λόγω της υπεροχής της αρχής της ουδετερότητας έναντι του καθορισμού της δικαστικής σύνθεσης με προδιατυπωμένες κανονιστικές διατάξεις¹³³. Σε κάθε πάντως περίπτωση, η αρχή του νόμιμου δικαστή επιτάσσει να μην παρακωλύεται, εν ονόματι της αρχής της αμεροληψίας, η εκδίκαση υπόθεσης από δικαστή για τον οποίο δεν συντρέχει πράγματι λόγος εξαίρεσης¹³⁴.

Ο καθορισμός *ad hoc* της προσωπικής σύνθεσης του δικαστηρίου που θα αποφασίσει για την εξαίρεση ή μη του αιτούντος δικαστικού λειτουργού δεν υπάγεται στην άσκηση της διοικητικής αρμοδιότητας του Προϊσταμένου του δικαστηρίου, ως ερχόμενος σε αντίθεση με την αρχή του νόμιμου δικαστή, καθόσον, όπως κάθε δίκη, έτσι και η δίκη περί εξαίρεσης διεξάγεται ενώπιον του νόμιμου δικαστή¹³⁵.

IV. Η ΑΤΕΛΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Κατά μία άποψη, το πρακτικό αντίκρισμα της αρχής του νόμιμου δικαστή παρίσταται περιορισμένο, καθόσον μεθοδεύσεις που αποσκοπούν στη στέρηση του νομίμου δικαστή μέσω μεταβολής της αρμοδιότητας θα εξέθεταν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία ανεπανόρθωτα στην κοινή γνώμη¹³⁶. Στην πράξη, παρεμβάσεις σε συγκεκριμένη

επί άσκησης διαδοχικών δικαιοδοτικών καθηκόντων από τον δικαστή στην ίδια υπόθεση: με αφορμή την ΑΠ 159/2020, ΕΠολΔ 2020, σελ. 233 επ. (234).

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Βλ. ΣΤΕ Ολ 448/2025. Τέτοιου είδους ζητήματα ανακύπτουν συχνά κατά την δημόσια έκφραση γνώμης εκ μέρους δικαστή. Ο τελευταίος πρέπει να επιδεικνύει μία αποστασιοποιημένη, μη προκατειλημμένη, αμερόληπτη και ισορροπημένη στάση στις δημόσιες δηλώσεις του, ιδίως εάν υπάρχει ένας δυνητικός σύνδεσμος με εκκρεμείς ή εν εξελίξει υποθέσεις (CCJE Opinion No. 25 (2022) on freedom of expression of judges, σελ. 9, παρ. 37). Εφόσον πληρούται η προϋπόθεση αυτή, ακόμα και εάν ορισμένο ζήτημα έχει πολιτικές προεκτάσεις, το γεγονός αυτό από μόνο του δεν αρκεί για να εμποδίσει το δικαστή να εκφραστεί δημόσια επ' αυτού (ΕΔΔΑ, *Danileț κατά Ρουμανίας*, αρ. 16915/21, 20.02.2024, σκ. 54, *Miroslava Todorova κατά Βουλγαρίας*, αρ. 40072/13, 19.10.2021, σκ. 172). Από την άλλη πλευρά, ακόμη και όταν ο δικαστής προβαίνει σε σχόλια, σε κατάλληλη περίπτωση, για την υπεράσπιση του θεσμού της Δικαιοσύνης, ή την επεξήγηση συγκεκριμένων νομικών ζητημάτων ή αποφάσεων στο κοινό ή σε εξειδικευμένο ακροατήριο, ή την υπεράσπιση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου, πρέπει να φροντίζει να αποφεύγει την εμπλοκή σε τρέχουσες αντιπαραθέσεις στο μέτρο που η εμπλοκή του αυτή θα μπορούσε εύλογα να θέσει σε διακινδύνευση την εξ αντικειμένου αμεροληψία του για την εκδίκαση σχετικής διαφοράς.

¹³⁵ ΕΦΑΘ 8/2017· Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 599.

¹³⁶ Σπ. Βλαχόπουλος/Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 443.

υπόθεση επιχειρούνται συνήθως μέσω ρυθμίσεων που αφορούν το σύνολο των ομοειδών υποθέσεων.

- 55 Παρά την ύπαρξη πλήθους (προαναφερθεισών) διατάξεων του κοινού δικαίου που συνιστούν έκφραση της αρχής, εξακολουθούν να υφίστανται ρυθμίσεις που καθιστούν την πραγμάτωση αυτής στην έννομη τάξη μας ατελή. Την προαναφερθείσα –μόνη πλήρως σύμφωνη με το άρθρ. 8 Σ.– «αυτόματη εξατομίκευση» του νόμιμου δικαστή θα εξασφάλιζε η θέσπιση τυπικών κανόνων με προγραμματικές μεθόδους όσον αφορά τη σειρά κατανομής της υπηρεσίας ώστε τα συγκεκριμένα πρόσωπα να μην ορίζονται κατά τη βούληση του προέδρου/προϊστάμενου του δικαστηρίου σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ενόψει και εν γνώσει των προς συζήτηση υποθέσεων, επιτρέποντας τοιούτοτρόπως την παρείσφρηση εξωϋπηρεσιακών κριτηρίων¹³⁷. Εξέχουσες φυσιογνωμίες του νομικού κόσμου έχουν, όχι αβάσιμα, ασκήσει δριμεία κριτική στην εξουσία των προϊσταμένων των δικαστηρίων να ορίζουν κατά βούληση τους επιλαμβανόμενους της εκάστοτε υπόθεσης δικαστές χωρίς αντικειμενικά κριτήρια¹³⁸, με συνέπεια ενίοτε ο κατηγορούμενος να οδηγείται σε καταδίκη και όχι σε δίκη¹³⁹. Στην ίδια κατεύθυνση, καθόσον από τη φύση των πραγμάτων, δεν προσήκει ο ορισμός με τυπικό νόμο του κανονισμού κατανομής των υποθέσεων, ο τελευταίος θα πρέπει αν μη τι άλλο να συγκροτείται από το όργανο που διευθύνει το δικαστήριο πριν την έναρξη κάθε νέου δικαστικού έτους¹⁴⁰. Με τον τρόπο αυτό, θα διασφαλίζεται ότι ο δικαστής χρεώνεται αμέσως μετά την κατάθεση του δικογράφου του ενδίκου βοηθήματος στο πλαίσιο προκαθορισμένων γενικών και απρόσωπων κριτηρίων¹⁴¹.

¹³⁷ Πρβλ. Β. Κονδύλη, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 279.

¹³⁸ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 34· Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 598.

¹³⁹ Γ. Μαγκάκης, *Ο φυσικός και ο αφύσικος δικαστής*, ό.π., σελ. 338.

¹⁴⁰ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 599, ο οποίος αναγνωρίζει εντούτοις πως οι υπηρεσιακές δυσχέρειες εμποδίζουν στην πράξη την κατανομή πριν από την έναρξη του δικαστικού έτους. Εξ ου και οι κανονισμοί οφείλουν να καθιερώνουν τους γενικούς κανόνες κατανομής των υποθέσεων μεταξύ των τμημάτων και τη συγκρότηση κάθε τμήματος από συγκεκριμένους δικαστές, ώστε με την έναρξη της εκκρεμοδικίας να είναι προσδιορισμένοι με σαφήνεια και ακρίβεια, οι συγκεκριμένοι δικαστές που θα δικάσουν την υπόθεση.

¹⁴¹ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., παρ. 2, κατά τον οποίο η αρχή του νόμιμου δικαστή δύναται να παραβιάζεται αν η χρέωση γίνεται κατά τη χρονολογική σειρά της κατάθεσης των αγωγών γιατί υφίσταται περιθώρια επιλογής του δικαστή εκ μέρους του διαδίκου. Ο Κ. Μπέης έχει επικρίνει το έλλειμμα ως προς την εφαρμογή του άρθρ. 8 Σ. ιδίως σε σχέση με τη νομολογία του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου (Bundesverfassungsgericht) επί του

Από την άλλη ωστόσο πλευρά, ένα απολύτως αντικειμενικό σύστημα ορισμού του εισηγητή, λόγου χάριν με σειρά αρχαιότητας, θα λειτουργούσε πιθανώς τελικά αρνητικά ως προς την ποιότητα της δικαιοσύνης¹⁴². Πράγματι, ο, κατά τον προσδιορισμό εισηγητή, συλλήβδην αποκλεισμός ως παραμέτρων των συνθηκών που αφορούν την επιβάρυνση του εκάστοτε δικαστηρίου ή την αποδοτικότητα και την εμπειρία των συγκεκριμένων δικαστών που το στελεχώνουν¹⁴³ παρουσιάζει μειονεκτήματα ως προς την αποτελεσματικότητα που οφείλει να χαρακτηρίζει τη διοίκηση της δικαιοσύνης¹⁴⁴. Η πρακτική εναρμόνιση της εύρυθμης λειτουργίας των δικαστηρίων με την τήρηση στο μέγιστο εφικτό βαθμό της ως άνω συνταγματικής επιταγής αποτελεί το ζητούμενο σε κάθε ρύθμιση που αφορά την οργάνωση της δικαιοσύνης. Θα πρέπει εντούτοις μάλλον να παρατηρήσει κανείς την επιφυλακτικότητα των Ανωτάτων Δικαστηρίων απέναντι στη θέσπιση κανόνων που ρυθμίζουν την εσωτερική λειτουργία τους¹⁴⁵.

ταυτόσημου περιεχομένου άρθρο 101 παρ. 1 εδ. 2 του Θεμελιώδους Νόμου, η οποία αξιώνει να είναι γνωστό από εκ των προτέρων, κατ' εφαρμογή γενικών κανόνων, ποιο δικαστήριο, ποιο τμήμα του δικαστηρίου και ποιοι δικαστές του τμήματος θα δικάσουν το ασκούμενο ένδικο βοήθημα. Όπως μας ενημερώνει, στη Γερμανία (και στην Αυστρία) πριν από την έναρξη κάθε νέου ημερολογιακού χρόνου, το εκλεγμένο προεδρείο καθορίζει ποιοι δικαστές θα υπηρετήσουν σε κάθε τμήμα και ποιες υποθέσεις θα υπάγονται σε κάθε τμήμα τοποθετούνται δε σε κάθε τμήμα τόσοι δικαστές, όσοι απαιτούνται για τη νόμιμη συγκρότηση του δικαστηρίου. Το συνταγματικό δικαστήριο όρισε ότι η υπερπλήρωση των τμημάτων επιτρέπεται μόνο εξαιρετικώς, εφόσον συντρέχουν οι ακόλουθοι τρεις όροι: α) ότι είναι απολύτως απαραίτητη, λ.χ. επειδή ένας δικαστής είναι επιβαρυνμένος και με άλλα καθήκοντα, β) ότι με την τοποθέτηση των πρόσθετων μελών ο προεδρεύων του τμήματος δε θα έχει τη δυνατότητα να φτιάξει δυο χωριστές συνθέσεις αρά σε κάθε τμήμα του πρωτοδικείου μόνο ένας πρόσθετος μπορεί να τοποθετηθεί και γ) ότι η εναλλαγή των δικαστών προς συγκρότηση του δικάζοντος δικαστηρίου γίνεται με αντικειμενικά κριτήρια που είναι γνωστά από την αρχή του ημερολογιακού χρόνου λ.χ. ότι οι δικαστές Α και Β θα εναλλάσσονται στη συγκρότηση του δικάζοντος δικαστηρίου κάθε βδομάδα, βλ. Κ. Μπέν, «Ο ισόβιος νόμιμος δικαστής και η κοινή γνώμη», *ΤΤ Γ. Ράμμου*, 1979, υπό 3, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 20.03.2022).

¹⁴² Β. Κονδύλης, σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία*, ό.π., σελ. 192επ.

¹⁴³ Έτσι ο Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία*, ό.π., σελ. 598.

¹⁴⁴ Για παράδειγμα, δύσκολα θα μπορούσε να επικρίνει κανείς την επιλογή του Προέδρου του Τμήματος να χρεώσει υπόθεση που για πραγματικό λόγο (π.χ. κατάσταση υγείας του προσφεύγοντος για ασφαλιστικό επίδομα) απαιτείται η έκδοση της απόφασης το νωρίτερο δυνατόν σε πρωτοδική ταχύτερο έναντι άλλου, ο οποίος συστηματικά καθυστερεί την έκδοση αποφάσεων ή παρουσιάζει μεγάλη εκκρεμότητα.

¹⁴⁵ Για παράδειγμα κρίθηκε ότι παραβιάζεται η αρχή του νόμιμου δικαστή και από το άρθρ. 16 ν. 2331/1995, το οποίο όριζε ότι η (τακτική) Ολομέλεια του Αρείου Πάγου συγκροτείται εναλλάξ από τα κατέχοντα εκάστοτε περιπτώ ή άρτιο αριθμό κατά τη σειρά της αρχαιότητας μέλη του (ΑΠ Ολ 4/1996,

V. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΜΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ

- 57 Το γράμμα του άρθρ. 8 Σ. («δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του») επιτρέπει ρητώς τον περιορισμό της αρχής του νόμιμου δικαστή εφόσον το επιθυμούν οι διάδικοι, επιτρέποντας κατ' ουσίαν παραίτηση από το δικαίωμα του νομίμου δικαστή.

1. Η υπαγωγή διαφοράς σε εκούσια διαιτησία

A. Χαρακτηριστικά της διαιτησίας

- 58 Κύριο χαρακτηριστικό της διαιτησίας αποτελεί ο επιτρεπτός αποκλεισμός των πολιτικών δικαστηρίων από την επίλυση συγκεκριμένων διαφορών που έχουν υπαχθεί σ' αυτή με έγκυρη συμφωνία διαιτησίας και συνακόλουθα η οριστική (τελεσίδικη) επίλυση των διαφορών αυτών από τρίτα, ανεξάρτητα και αμερόληπτα πρόσωπα, τους διαιτητές¹⁴⁶. Κατά τη μάλλον κρατούσα άποψη, οι διαιτητές εμπíπτουν, ως φορείς δικαιοδοτικού λειτουργήματος, στην ευρύτερη έννοια του δικαστή¹⁴⁷ με το σκεπτικό ότι υπόκεινται σε νομοθετική ρύθμιση της οποίας η τήρηση είναι ακριβώς προϋπόθεση για να ισχύει το δεδικασμένο και η εκτελεστότητα της διαιτητικής απόφασης¹⁴⁸. Οι διάδικοι δύνανται να υπάγουν σε διαιτησία ορισμένη διαφορά, αστικής ή και διοικητικής φύσεως¹⁴⁹ μόνον εφόσον επιτρέπεται τούτο από τον νομοθέτη και υπό τις τιθέμενες από αυτόν προϋποθέσεις¹⁵⁰, απαιτείται δηλαδή νόμος που ρυθμίζει τις περιπτώσεις στέρησης του νόμιμου δικαστή¹⁵¹. Η εκούσια λοιπόν διαιτησία προστατεύεται από το άρθρ. 8 Σ.
- 59 Η διαιτησία διαφέρει από τους λοιπούς εξωδικαστικούς τρόπους επίλυσης των διαφορών, όπως της διαμεσολάβησης, του συμβιβασμού, της συμφιλίωσης, της διαιτητικής

7/1997, 10/1997).

¹⁴⁶ Α. Πλεύρη, *Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, 2021, σελ.46.

¹⁴⁷ Θ. Φορτσάκης, *Διαιτησία και Διοικητικές Διαφορές*, 1998, σελ. 51.

¹⁴⁸ Κ. Μπέης, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., παρ. 5.1, ο οποίος επικρίνει την κρατούσα αντίληψη με το επιχείρημα ότι στη διαιτησία ο προσδιορισμός των διαιτητών γίνεται αφού ανακύψει η διαφορά και πάντως όχι με αντικειμενικά μέτρα αλλά κατ' επιλογή των διαδίκων.

¹⁴⁹ ΣτΕ 3291-3300/2002 (7μ): «η διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 94 του Συντάγματος [...], δεν απαγορεύει, κατά την έννοιά της, στον κοινό νομοθέτη να επιτρέψει στην Διοίκηση και τον φορολογούμενο να υπαγάγουν, με συμφωνία τους, σε διαιτησία συγκεκριμένη φορολογική διαφορά ή φορολογικές διαφορές που προέρχονται από ορισμένη έννομη σχέση», βλ. συναφώς Θ. Φορτσάκη, *Διαιτησία και διοικητικές διαφορές*, ό.π.

¹⁵⁰ ΑΕΔ 24/1993.

¹⁵¹ Κ. Καλαβρός, *Θεμελιώδη ζητήματα του δικαίου της διαιτησίας*, 2η έκδ., 2011, σελ. 75· Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 216-7.

πραγματογνωμοσύνης, του κατά την ΑΚ 371 προσδιορισμού της παροχής από τρίτο κ.λπ. κυρίως διότι αντίθετα προς αυτούς, στη διαιτησία οι διαφορές επιλύονται με τρόπο οριστικό και δεσμευτικό για τα μέρη και δη με τρόπο που ομοιάζει με την επίλυση τους από τα τακτικά πολιτειακά δικαστήρια¹⁵². Η διαιτησία έχει συμβατική αφετηρία υπό την έννοια ότι το θεμέλιό της είναι η διαιτητική συμφωνία, καθώς τα μέρη δεν επιτρέπεται να στερηθούν τον φυσικό τους δικαστή χωρίς τη θέλησή τους, έχει όμως τέλος δικαιοδοτικό, στο πλαίσιο αυτής απονέμεται δηλαδή δικαιοσύνη καθώς ολοκληρώνεται με οριστική και δεσμευτική για τα μέρη απόφαση¹⁵³.

Β. Απαγόρευση της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής διαιτησίας

Από την άλλη πλευρά, στο άρθρ. 8 Σ. αντίκειται η αναγκαστική ή υποχρεωτική διαιτησία¹⁵⁴, η οποία επιβάλλεται, ανεξάρτητα από τη θέληση και των μερών¹⁵⁵. Ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις που επέβαλαν την υποχρεωτική ή αναγκαστική διαιτητική επίλυση διαφορών¹⁵⁶ κρίθηκαν κατ' αρχήν αντισυνταγματικές, με την αιτιολογία ότι με την εφαρμογή τους επερχόταν αθέμιτη αφαίρεση του διαδίκου από τον φυσικό δικαστή χωρίς τη θέληση αυτού, πλην όμως στις πλείστες εκ των συγκεκριμένων περιπτώσεων κρίθηκε κατ' ουσία ότι οι ανωτέρω ρυθμίσεις ήταν συμβατές με το Σύνταγμα, καθότι οι διάδικοι υπάγονταν εκουσίως στη σχετική ρύθμιση δια της υπογραφής της σχετικής σύμβασης, οπότε εν τέλει υπήρχε ρήτρα διαιτησίας¹⁵⁷.

¹⁵² Α. Πλεύρη, *Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, ό.π., σελ.47.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Οι όροι «υποχρεωτική» και «αναγκαστική» διαιτησία δεν προσλαμβάνουν ταυτόσημο νοηματικό περιεχόμενο. Ως «αναγκαστική» ορίζεται η διαιτησία όταν με τη δήλωση βούλησης ενός από τους ενδιαφερομένους είναι δυνατόν να υποχρεωθούν και άλλοι σε διαιτητική επίλυση· ως «υποχρεωτική» διαιτησία νοείται η καθιέρωση ευθέως εκ του νόμου της διαιτητικής δικαιοδοσίας. Για τις διακρίσεις της διαιτησίας βλ. ιδίως Κ. Καλαβρό, *Δίκαιο της διαιτησίας*, 2011, σελ. 9 επ.

¹⁵⁵ Βλ. συναφώς Σπ. Βλαχόπουλο/Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 445.

¹⁵⁶ Τέτοιου είδους ήταν αυτές που εισήγαγαν το άρθρ. 3 παρ.3 του Π.Δ. 723/1979 (διαιτητική επίλυση διαφορών μεταξύ μελών του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, με αίτηση του ενός μόνου μέλους του ΤΕΕ), τα άρθρ. 19, 21 και 22 παρ. 2 του Ν. 3132/1955 (επίλυση διαφορών από συμβάσεις κατασκευής στρατιωτικών έργων), το άρθρ. 5 του Α.Ν. 555/1968 (υποχρεωτική διαιτητική επίλυση διαφορών από αμοιβές μελετητών δικαστικών κτηρίων), η διάταξη του άρθρου 20 του Ν.Δ. 901/1971 (για τη δικαιοδοσία του ειδικού τεχνικού συμβούλου σε συμβάσεις εκτέλεσης έργων οχύρωσης), η διάταξη του άρθρ. 8 παρ. 3 του Ν. 2433/1996 (επίλυση οικονομικών διαφορών αθλητικών σωματείων από την ΕΠΟ κατά τη διενέργεια του ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος).

¹⁵⁷ ΑΠ 828/1979, 74/1976, 1828/1987.

- 61 Αντίθετα, δεν προσκρούει στις διατάξεις του άρθρ. 8 παρ. 1 (και 20 παρ. 1) του Σ. ο εκ των προτέρων συμβατικός αποκλεισμός του δικαιώματος άσκησης από τα συμβληθέντα μέρη της ακυρωτικής αγωγής του άρθρου 897 ΚΠολΔ κατά διαιτητικής απόφασης, που καλύπτεται νομοθετικά, αφού αφενός μεν οι ενδιαφερόμενοι δεν στερούνται του φυσικού δικαστή χωρίς τη θέλησή τους (ενόψει μάλιστα του ότι επιτρέπεται από το ισχύον Σύνταγμα η διαιτητική επίλυση των διαφορών ακόμη και για το Ελληνικό Δημόσιο), αφετέρου δε το δημόσιο δικαίωμα κάθε προσώπου για ακρόαση και έννομη προστασία από τα δικαστήρια παρέχεται με την επιφύλαξη «όπως ο νόμος ορίζει»¹⁵⁸.

2. Η υποχρεωτική διαμεσολάβηση

- 62 Έναν άλλον τρόπο εξωδικαστικής επίλυσης των διαφορών¹⁵⁹ αποτελεί η διαμεσολάβηση¹⁶⁰, η οποία διαφέρει από τη διαιτησία κατά το ότι έχει μεν και αυτή συμβατική αφετηρία, στηριζόμενη όπως και εκείνη στην αυτονομία της ιδιωτικής βούλησης, δεν έχει όμως δικαιοδοτικό τέλος¹⁶¹.
- 63 Η θέσπιση διαδικασίας υποχρεωτικής διαμεσολάβησης, αυτή καθ' εαυτή (per se), δεν αντιβαίνει στη ρύθμιση της διάταξης του άρθρ. 20 παρ. 1 Σ., εφόσον με αυτήν ο σχετικός περιορισμός της πρόσβασης στη δικαιοσύνη αποβλέπει στην αποσυμφόρηση των δικαστηρίων και στην προαγωγή στην κοινωνία κουλτούρας εξωδικαστικής επίλυσης της διαφοράς, ήτοι σε θεμιτούς καθ' όλα σκοπούς¹⁶². Τούτο καθόσον αφενός το περιεχόμενο της υποχρέωσης των μερών περιορίζεται στη συμμετοχή αυτών στη διαδικασία με δικαίωμα αποχώρησης από αυτήν και μάλιστα άμεσα και ανατιτολόγητα, χωρίς

¹⁵⁸ ΑΠ 1264/2018, 1185/2017 επί της διάταξης του άρθρου 900 ΚΠολΔ, κατά την οποία είναι άκυρη η παραίτηση από το δικαίωμα της άσκησης αγωγής για την ακύρωση διαιτητικής απόφασης πριν από την έκδοσή της.

¹⁵⁹ Για τους εναλλακτικούς αυτούς τρόπους βλ. ενδ. Ν. Νίκα, *Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας*, 3η έκδ., 2018, σελ. 311 επ. και τις εκεί παραπομπές.

¹⁶⁰ Βλ. συναφώς Ν. Κωνσταντίνικο, *Το «νέο» δίκαιο της διαμεσολάβησης – Ο ν. 4640/2019 (άρθρ. 1-31, 33 και 44)*, ΕΠολΔ 2020, σελ. 484 επ.· Ζ. Γιαννοπούλου, *Η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τη Διαμεσολάβηση-Ανταπόκριση από Σιγκαπούρη*, Διδ 2019, σελ. 309-311· Π. Γιαννόπουλος, *Η υποχρεωτική προδικασία διαμεσολάβησης υπό το Ν. 4512/2018 – Ερμηνευτικά ζητήματα υπό το πρίσμα του δικονομικού δικαίου: μια πρώτη καταγραφή*, Αρμ 2018, σελ. 1 επ.

¹⁶¹ Α. Πλεύρη, *Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, ό.π., σελ.47.

¹⁶² ΑΠ (Ολ Διοικητική) 34/2018 με σχόλιο Π. Γιαννόπουλου, ΕΠολΔ 2018, σελ. 287. Για τα ζητήματα που εγείρει ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της προδικασίας διαμεσολάβησης σε σχέση με το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης και το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας, βλ. idem, *Διαμεσολάβηση και Πολιτική Δίκη. Συμβολή στην ερμηνεία του Ν. 4640/2019*, 2020, σελ. 8 επ.

τα μέρη να υποχρεούνται να διευθετήσουν υποχρεωτικά τη διαφορά τους αυτή με τη διαδικασία αυτή, αφετέρου δε ότι με την υποχρεωτική συμμετοχή στη διαμεσολάβηση υφίσταται προσωρινός μόνο παραμερισμός της δικαστικής προσφυγής, ενώ με την υποχρεωτική διαιτησία λύεται οριστικά η διαφορά των μερών με την έκδοση σχετικής απόφασης και κατά συνέπεια ο αποκλεισμός του φυσικού δικαστή είναι οριστικός, χωρίς τη θέληση του μέρους¹⁶³. Άλλωστε η προσφυγή στη διαμεσολάβηση και η κατάρτιση σχετικής συμφωνίας δεν απολήγει στη δικαστική διάγνωση της διαφοράς με δεσμευτική για τα μέρη ισχύ, αλλά σε μία ιδιωτικού χαρακτήρα συμφωνία με συμβατική ισχύ με την οποία ρυθμίζονται αξιώσεις του ουσιαστικού δικαίου, η οποία μπορεί να αμφισβητηθεί εκ των υστέρων από τα μέρη, εάν η διαδικασία ή το περιεχόμενο του πρακτικού διαμεσολάβησης δεν είναι σύμφωνο ή συντρέχουν λόγοι ακυρότητας ή ακυρωσίας αυτής, όπως ακριβώς μπορεί να αμφισβητηθεί ένας εξώδικος συμβιβασμός¹⁶⁴.

VI. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

1. Επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια

Η αυτοτελής αναφορά της συνταγματικής διάταξης σε επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια έχει ως συνέπεια ότι τέτοια δεν θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ακόμα και αν οι διάδικοι συναινούσαν να υπαχθούν σε αυτά¹⁶⁵. Κατά μία άποψη, η αναφορά στο

64

¹⁶³ ΑΠ (Ολ Διοικητική) 34/2018.

¹⁶⁴ Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ η υποχρέωση προσφυγής σε διαδικασία διαμεσολαβήσεως ως προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής δεν εμποδίζει τα εμπλεκόμενα μέρη να ασκήσουν το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστικό σύστημα, εφόσον δεν απαιτείται υποχρεωτικά επικουρία δικηγόρου και δεν απαιτείται προκειμένου για την απόσυρση από τη διαδικασία διαμεσολάβησης να αποδείξουν την ύπαρξη εύλογης αιτίας για αυτήν τους την απόφαση, βλ. ΔΕΕ, C-75/16, *Livio Menini, Maria Antonia Rampanelli κατά Banco Popolare Società Cooperativa*, 14.06.2017, σκ. 61: «Επομένως, ο ορισμός μιας διαδικασίας διαμεσολαβήσεως ως προϋποθέσεως του παραδεκτού ένδικης προσφυγής δύναται να αποδειχθεί συμβατός προς την αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας αν η διαδικασία αυτή δεν καταλήγει σε δεσμευτική για τα εμπλεκόμενα μέρη απόφαση, δεν καθυστερεί ουσιαστικά την άσκηση ενδίκου βοηθήματος, αναστέλλει την απόσβεση των οικείων δικαιωμάτων και δεν προκαλεί έξοδα, ή προκαλεί ελάχιστα έξοδα, στα ενδιαφερόμενα μέρη, εφόσον πάντως η ηλεκτρονική οδός δεν αποτελεί το μοναδικό μέσο προσβάσεως στην εν λόγω διαδικασία συμβιβασμού και είναι δυνατή η λήψη προσωρινών μέτρων σε εξαιρετικές περιπτώσεις κατά τις οποίες το επείγον της καταστάσεως τα επιβάλλει».

¹⁶⁵ Π. Παράρας, *Το Σύνταγμα – Corpus I*, ό.π., σελ. 173.

συνταγματικό κείμενο σε δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια αποτελεί ταυτολογία¹⁶⁶. Αν επιμείνει κανείς στην ύπαρξη διαφορών μεταξύ των δύο εννοιών, δικαστικές επιτροπές θεωρούνται οι επιτροπές που έχουν δικαιοδοτικές αρμοδιότητες χωρίς να είναι δικαστήρια, δηλαδή δεν έχουν συγκροτηθεί από δικαστές που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία, αλλά αποτελούνται εν όλω ή εν μέρει από μη δικαστές, όπως λ.χ. ιδιώτες, πολιτικούς ή στρατιωτικούς υπαλλήλους¹⁶⁷. Στην έννοια των δικαστικών επιτροπών δεν εμπίπτουν πάντως οι διοικητικές απλώς επιτροπές που «επιλύουν» διαφορές με αποφάσεις που μπορούν να προσβληθούν ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων¹⁶⁸.

- 65 Έκτακτα δικαστήρια αποτελούν τα δικαστήρια, των οποίων η σύνθεση και η αρμοδιότητα δεν ορίζονται εκ των προτέρων γενικά, αλλά αυτά ιδρύονται *ad hoc* και *ex post facto*, μετά την τέλεση αξιόποινης πράξης ή τη δημιουργία μιας διαφοράς, για να δικάσουν αυτή τη συγκεκριμένη υπόθεση ή ορισμένα πρόσωπα (*intuitu personae*) που είναι εκ των προτέρων γνωστά¹⁶⁹. Διαφέρουν από τις δικαστικές επιτροπές κατά το ότι αποτελούν από άποψη συγκρότησης, σύνθεσης και λειτουργίας δικαστήρια. Ακόμα όμως και ένα τακτικής δικαιοδοσίας δικαστήριο είναι δυνατόν να καταστεί «έκτακτο» σε συγκεκριμένη περίπτωση, κυρίως μετά την τέλεση αξιόποινης πράξης, εφόσον η σύνθεσή του ορίσθηκε προσωρινά και *ad hoc* για να εκδικάσει ορισμένη υπόθεση ή και περισσότερες, των οποίων όμως ο αριθμός είναι περιοριστικά καθορισμένος¹⁷⁰.

2. Έκτακτα, εξαιρετικά και ειδικά δικαστήρια

- 66 Τα «έκτακτα δικαστήρια» διακρίνονται από τα «εξαιρετικά δικαστήρια», όπως λ.χ., τα έκτακτα στρατοδικεία, η λειτουργία των οποίων προβλέπεται από το άρθ. 48 Σ., όταν

¹⁶⁶ Βλ. Κ. Μπέν, «Ερμηνευτικός σχολιασμός στο άρθρο 8 του Συντάγματος», ό.π., σελ. 48.

¹⁶⁷ Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 218.

¹⁶⁸ ΑΠ Ολ. 5/2007, ΔΕΦΑΘ 4561/2013. Πρόσφατη περίπτωση που απασχόλησε την νομολογία (βλ. ΣτΕ Ολ. 1580-1/2021, ΣτΕ Ολ. 2347-8/2017, Ολ. 1694/2018) αποτελούν οι Ανεξάρτητες Επιτροπές Προσφυγών (ΑΕΠ), οι οποίες κρίθηκε ότι δεν αποτελούν δικαστήρια, κατά την έννοια του Συντάγματος, ούτε συνιστούν πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας, για την επίλυση των διαφορών των οποίων επιλαμβάνονται κατά το νόμο, αλλά ανεξάρτητες αρχές (εντασσόμενες στη δομή) της εκτελεστικής λειτουργίας του κράτους και ασκούν, πάντως, αρμοδιότητες δικαιοδοτικού χαρακτήρα, κατά την έννοια της διάταξης του άρθ. 89 παρ. 2 Σ.

¹⁶⁹ Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 218· Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 701 επ.

¹⁷⁰ Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1244· Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 477· Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 218.

αναστέλλονται τα άρθρ. 96 παρ. 4 Σ. και 97 Σ. και τίθεται σε εφαρμογή ο ν. 566/1977(Α' 90) περί κατάστασης πολιορκίας¹⁷¹. Κριτήριο της διάκρισης αποτελούν οι προϋποθέσεις σύστασής τους¹⁷².

Τα έκτακτα δικαστήρια διακρίνονται επίσης από τα «ειδικά δικαστήρια» με ειδική αρμοδιότητα επί ορισμένων περιοριστικά απαριθμούμενων μόνο διαφορών, η ίδρυση των οποίων αντίκειται στο άρθρ. 8 παρ. 2 Σ. μόνο όταν προβλέπει την υπαγωγή σε αυτά ορισμένων κατηγοριών υποθέσεων ή προσώπων χωρίς γενικά και αντικειμενικά κριτήρια¹⁷³. Σημειωτέον πάντως ότι τα προβλεπόμενα στο παρελθόν «ειδικά διοικητικά δικαστήρια» (επιτάξεων, μεταλλείων και λατομείων, σημάτων κ.λπ.) καταργήθηκαν κατόπιν ανάθεσης όλων των «διοικητικών διαφορών ουσίας» στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια από το ν. 1406/1983 σύμφωνα με το άρθρ. 94 παρ. 1 Σ. και η επανασύστασή τους δεν επιτρέπεται από το Σύνταγμα¹⁷⁴.

¹⁷¹ Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 367 επ.· Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1546. Η ρύθμιση επικρίνεται ως αδικαιολόγητη και μη αναγκαία Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 220· Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τ. Β' σελ. 478.

¹⁷² Β. Κονδύλης, *Ο φυσικός ή νόμιμος δικαστής*, ό.π., παρ. 331.

¹⁷³ Ibidem, παρ. 364· Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 219.

¹⁷⁴ Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, ό.π., παρ. 1546.